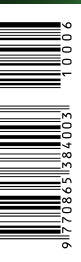

Karinthy Márton, Láng Zsolt, Tuvia Tennenboim

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 550 Ft

2010. nyár / XXII. évfolyam 6. szám

szombat

Zöld alternatíva?

**Berta József, Bíró Tamás, Erőss Gábor, Gadó János,
Németh Endre, Nahum Rakover, Schiffer András, Shiri Zsuzsa**

szombat

2010. nyár
5770 támmuz / év

•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)

Fritz Éva

Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Vári György, Várnai Pál

•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

•
Terjeszti a LAPKER Rt.

•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2010. május 31-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

19. oldal

21. oldal

27. oldal

31. oldal

ZÖLD ALTERNATÍVA

4 Erőss Gábor

Több mint zöld

7 Nahum Rakover

**Környezetvédelem
– zsidó szemmel**

10 A. S. Ben Jisáj

Sávuot Tel-Avivban

11 Bialik

Tavaszi ének

15 Bíró Tamás

**Zöld, vagy csak zöldnek
akarjuk látni?**

Zsidó hagyomány és környezettudatosság

17 Környezetvédelem Izraelben

(Shiri Zsuzsa)

**19 „A Magyarországon kialakult
bal-jobb szembenállás hamis”**

Schiffer Andrással, a Lehet Más a Politika
választmányi tagjával, parlamenti frakcióve-
zetőjével beszélget Gadó János

21 Németh Endre

Lehetett volna más Lányi András?

24 Berta József

Német zöldek – közelebből

KÜLVILÁG

26 Demokratikus gyűlés

(Gadó János)

KULTÚRA

**27 „Egyáltalán nem érdekel
a Hegedűs a háztetőn”**

Tunia Tennenboimmal beszélget Gadó János

29 Láng Zsolt

Szomornyál

(részlet egy hosszabb elbeszélésből)

31 „Nem kell folytatni, elég volt”

Karinthy Mártonnal beszélget Várnai Pál

**34 Egy rabbi Philip Marlowe
és Columbo között**

(Varga Betti)

ERŐSS GÁBOR

Több mint zöld

A természetvédelem, a környezetvédelem és az ökológiai gondolkodás három különböző dolog. Mifelénk a természetvédőkkel, fák és madarak

barátaival szokás azonosítani a zöldeket (bár a 2010. áprilisi választásokkal ez megváltozott). Pedig ideológiai és politikai értelemben ez a legkevésbé fontos komponense az ökológiai eszmének.

De akkor mi fán terem a politikai ökológia?

A II. világháború utáni Európában, az újjáépítés időszaka után a jóléti állam és a fogyasztói társadalom korszaka köszöntött be. Az egyenlőtlenségek, bár megmaradtak, mérséklődtek. A politikai váltógazdaság két fő szereplője a keresztény-konzervatív jobboldal és a szocialisták, szociáldemokraták. De – különösen Francia- és Olaszországban – a kommunisták is jelentős erőt képviselnek, emellett újra és újra feltűnnek szélsőjobboldali pártok és a legtöbb helyen a – többnyire a jobboldalhoz húzó – liberálisok is.

Ennek a társadalmi és politikai status quonak a kritikussai a hetvenes években megjelenő európai zöldek voltak. 1973-74-ben az olajválság amúgy is sokak szemét felnyitja. Kiderül, hogy a „harminc dicsőséges” év (ez az 1945-1973 közötti időszak francia neve) nem folytatódhat, a növekedés forrásai elapadtak, s az is, hogy a természeti erőforrásokat felélő, motorizáció-hajtotta gazdasági modell nem fenntartható. Megjelenik a tömeges munkanélküliség, újra növekedni kezdenek az egyenlőtlenségek, a nagyvárosokra és iparvidékekre rátelepszik a szmog.

De a zöldmozgalom legalább annyira kulturális lázadás is. A zöldpártok hívei idegenkednek a tekintélyelvű konzervatív pártoktól, de a munkásmozgalmi, szakszervezeti hagyományokat ápoló szociáldemokratáktól is (bár utóbbiaktól egy kicsit kevésbé). A szekularizáció és modernizáció gyermekei. Urbánusok. A zöldek haszonélvezői a jóléti társadalomnak, de egyúttal a fogyasztói társadalom kritikáját is nyújtják. Kialakul egy kulturális-fogyasztási miliő, mely az ún. „poszt-materiális” értékek híve: számára nem az anyagi gyarapodás a legfontosabb, hanem az „értelmes élet”, valamint az egészséges táplálkozás és környezet. Szolidárisak a szegényekkel és a harmadik világ országaival. Ennyiben baloldaliak. De nem csak ennyiben. „Etatisták” is: a közszolgáltatások javítását és a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés biztosítását az államtól várják. Éppúgy, mint a környezeti károk megelőzését és elhárítását: zöldhatóságok létrehozását és megerősítését, ökoadókat, a megújuló energiák és a közösségi közlekedés támogatását, stb. Mindezt a '70-es, '80-as években a konzervatív és liberális pártok ellenelték a leginkább. Ezért is sodródtak a zöldek a baloldalra.

NÉMETORSZÁG

A német zöldmozgalmat etalonnak szokás tekinteni. Előfutárai közé tartoznak a '68-asok, a békemozgalmak, a nőmozgalmak is; meg persze az atomerőművek ellen tiltakozók, valamint a sötét múltjukat elhallgató apáik ellen lázadó német egyetemista fiúk és lányok. Az európai progresszió legnemesebb, anti-autoriter (ebben az értelemben liberális) és emancipatorikus

hagyományát folytatják: a nők egyenjogúságért és homoszexuálisok diszkriminációja ellen egyaránt fellépnek. Kiállnak a bevándorlók mellett is (a német zöldek társelnöke jelenleg egy török származású politikus), az erőszakmentességért. A baloldali értelmiség a kommunistákból végképp kiábrándul, amikor azok „elárulják” '68-at, így közülük sokan – esetenként néhány éves szélsőbalos kitérő után – a zöldmozgalmakban találják meg a helyüket. De persze a párt messze túlterjeszkedik ezen az értelmiségi támogató bázison. Bár a mai napig jellemzően magasabb iskolai végzettségűek, és az átlagnál jobb anyagi helyzetben élnek a zöld választók, szavazóik az értelmiség mellett egyre inkább a középosztály különböző rétegei és a bevándorlók köréből kerülnek ki. Berlin vagy Párizs bizonyos kerületeiben 30-40%-ot is elérnek. A multikulturális Kreuzbergben az értelmiség, a középosztály és a török bevándorlók egyaránt rájuk szavaznak és generációs értelemben is kiegyenlítődték a viszonyok: a Zöldek továbbra is a fiatalok körében a legnépszerűbbek, de az immáron nyugdíjba lépő baby-boom nemzedéke, a '68-asok sem lettek hozzájuk hűtlenek.

A német zöldek gyors és tartós sikerét a legkülönbözőbb okokkal szokás magyarázni, de én egy kevésbé ismert, prózaibb magyarázatot kínálok; a választási rendszernek döntő szerepe van. A német választási rendszer rendkívül bonyolult, de lényegét tekintve arányos. Ha egy párt az 5%-os küszöböt eléri, bejut a parlamentbe, és komoly tényezővé válik, ugyanez igaz a tartományokra is. Először egy tartományi parlamentbe jutottak be zöldek, a brémaiba, 1979-ben, 1983-ban pedig már a német parlamentbe is (5,6%-kal). 1985-től a Hesseni tartományi kormányban kaptak először szerepet a végrehajtó hatalomban, a szociáldemo-

mokratákkal koalícióban. 1998-ban (6,7%-ot elérve) léptek be a Schröder-kormányba, melynek Joschka Fischer alkancellárként és külügyminiszterként a legnépszerűbb tagja lett.

Mindezt részben csak azért mondtam el, hogy világos legyen, mennyi mindent köszönhetnek a német zöldek az ottani választási rendszernek. Vagy fordítva: mennyire igazságtalanul bánt velük a – többségi – választási rendszer számos más országban, hiszen Nagy-Britanniában is ért már el a Zöld Párt közel 15%-ot (!) az Európai Parlamenti választásokon (1989-ben), a francia zöldek, szintén már 1989-ben, 11%-ot, most 2009-ben pedig több mint 16%-ot. Ehhez képest a brit zöldeknek idén, 2010-ben sikerült először képviselőt juttatniuk a Westminsterbe. Egyet. Ezzel a mandátumok alig több mint egy ezrelékét (!) birtokolják (650 képviselő van az Alsó Házban). A többségi választási rendszer miatt a francia zöldek is csak a szocialisták kegyének köszönhetik, hogy néhány képviselőjük bent ülhet a Parlamentben. Igaz, ők kormányzati szerephez is jutottak: részt vettek a Jospin-kormányban.

FRANCIAORSZÁG

A francia zöldek két fő irányzatát szokás megkülönböztetni. Az egyik szorosan kötődik a francia baloldali hagyományokhoz, valahol a szocialisták és a kommunisták között helyezhető el az ideológiai mezőben, minden tüntetésen az élen menetelnek: felvonulnak az illegális bevándorlók idegenrendészeti státusának rendezéséért, a sztrájkjog korlátozása ellen, a közalkalmazottak védelmében, stb. A másik szárnyat Daniel Cohn-Bendit nevével fémjelzik, és öko-liberálisnak tartják. Ő nyitott a centrista zöldek (a másik zöld sztár Nicolas Hulot), de az ugyancsak népszerű „bio-parasztvezér” José Bové felé is, aki a génmódosított növények ellen vívja harcát, kérelhetetlenül. Ide tartozik még egy fontos gondolat, az „elővigyázatosság elve”: ezt szintén a zöldek hozták forgalomba, de mára általánosan elfogadottá vált, többek között a dioxin- és az azbeszt-botrány miatt; eszerint jobb félni, mint megijedni: új és ismeretlen

Fotó: Gadó János

hatású technológiákat, termékeket (ilyen a génmódosított élelmiszer) csak az egészségügyi kockázatok kizárása után szabad forgalomba hozni. Az azbeszt-szigetelés története erről szól: új, olcsó, modern technológiaként tűnt fel az építőiparban, majd 30 év lappangás után ezrek-tízezrek kínhalálát okozta.

Az osztrák zöldek is elég erősek, őket a – Németországhoz hasonló – arányos választási rendszer is erősíti. De eddig, az Ausztriában különösen erős szélsőjobb miatt nem jutottak kormányzati szerephez. Jörg Haider temetésén – akit halálos autóbalesete után még a mainstream pártok is afféle nemzeti hősnak próbáltak beállítani – még a szociáldemokrata kancellár, Gusenbauer is beszédet mondott. Csak a zöldek vezetője, Van der Bellen nem volt hajlandó beállni a Haideret dicsőítők sorába.

Az ökopolitika mint gazdaságpolitika egy pofonegyszerű, s mégis paradigmaváltással felérő gondolat köré szerveződik, amely elsősorban száraz közgazdasági ténynek tűnik csupán. Így hangzik: a különböző ipari, kereskedelmi és szállítási tevékenységeknek nemcsak közvetlen (belső) költségei vannak, de külső költségei is (externáliák). Csakhogy ez utóbbiak jelentős költségét nem az adott üzem,

kereskedő, vagy fuvaros fizeti, hanem a társadalom egésze, nem épülnek be a termékek árakba, a költségeket „szétterítik”. Az ipari üzemek vagy a kamionforgalom okozta légszennyezés „külső költsége” például az asztmás gyerek és a daganatos felnőtt, s az ő kórházi kezelésük. A szeméttelgetőkben eltűzelt műanyagpalackokra és csomagolóanyagokra ugyanez vonatkozik. Az útépités és az útkarbantartás, vagy a felszíni és felszín alatti vizekben okozott kár kevésbé drámai, de még ennél is horribilisebb „külső költséget” jelent. Látható, hogy a „külső” költségeket mi magunk – vásárlók – fizetjük meg, ráadásul az egészségünkkel fizetünk. A „szennyező fizet” pofonegyszerű elve ezen változtat(na). A kamionforgalom tonnakilométer-alapú megadóztatása (Svájc), a dugódíj (London), a környezetterhelési díjak ezen az elven alapulnak. S akkor mindjárt jobban meg is éri vasúttal szállítani, villamossal utazni, s nem eldobni a PET-palackot.

Az ökopolitika filozófiai magját, a fentiekkel összhangban, az a felismerés alkotja, hogy a gazdasági fejlődés, ha feléli a társadalmi és környezeti erőforrásokat: zsákutcába visz. Nincs se okunk, se jogunk ebbe a zsákutcába küldeni a jövő nemzedékeket.

SE NEM JOBB, SE NEM BAL?

Szokás azt is mondani, hogy az öko-politika se nem jobb-, se nem baloldali, hogy a fenntartható fejlődés, a környezet megóvásának ideál(l)ja konzervatív gondolat, ép-púgy, mint a zöldek programjában is hangsúlyos közösségi elv. S hogy ezt kiegészítik baloldali (pl.: szociális igazságosság) és liberális (emberi jogok, elnyomott kisebbségek védelme) elemek – így áll össze az ún. értékkonszenzus. Lehet, de az tény: a zöldek ideológiai öröksége (a '68-as hagyománytól a bevándorlók védelméig) elsősorban baloldali, és szövetséget is – eddig – szinte kizárólag baloldali pártokkal kötöttek. Már csak azért is, mert a természeti erőforrásokkal, az egészséges környezettel mit sem törődő neoliberális gazdaságpolitika híveiből a jobboldalon van a legtöbb. Miközben a baloldaliak osztoznak a zöldeknek a közszolgáltatások (oktatás, egészségügy, tömegközlekedés) fejlesztése iránti igényén. Sőt: ebben a zöldek a „legbaloldalbabbak”. Németországban például mindenütt ők szorgalmazzák az iskolarendszer reformját, a korai szelekció későbbre tolását (a háromosztatú rendszer egységesítését), ami az esélyegyenlőség biztosításának legfontosabb feltétele.

A demokratikus részvétel követelése is a Zöldek egyik legfontosabb elve. A zöldpártok maguk is civil mozgalmakból nőttek ki, s meg is őrizték civil kapcsolataikat. A társadalommal nem a korporatista rendszer által kitermelt hagyományos, de egyre kevésbé reprezentatív szervezeteken (munkaadók, gyáriparosok, szakszervezetek) keresztül tartják a kapcsolatot, hanem a *grass root* civileken át. Szabadjon erre most magyar példákat hozni: az LMP nem tartana ott, ahol tart, ha nem volna a Hulladék Munkaszövetség, vagy a Critical Mass.

De az is igaz: mióta a szociáldemokrata pártok elkezdtek közeledni a neoliberális fősodorhoz, s ezzel párhuzamosan a jobbközép pártok elkezdtek szociáldemokratizálódni, a zöldek és a konzervatív pártokat elválasztó távolság korántsem áthidal-

hatatlan. Ebben is Németország mutatja az utat. Hamburg tartományi kormányát Kereszténydemokrata-Zöld koalíció vezeti. Ha ott működik a modell, akkor szövetségi szinten is működhet, a legközelebbi Bundestag-választás után. De nem pusztá közeledésről van szó, hanem arról, hogy az ökopolitika alaptézisének jogosságát, a fenntartható fejlődés követelését a jobboldalon is egyre többen elismerik. Nicolas Sarkozynek is volt egy nagy felbuzdulása, és a Green New Deal, a „zöldmeg egyezés” a Merkel kormány agendáján is szerepel.

Az európai parlamentben a Zöldek frakciója hagyományosan a negyedik legerősebb (a néppártiak, szocialisták, liberálisok mögött). De létezik egy "European United Left/Nordic Green Left" (Egyesült európai baloldal/Északi Zöld Bal) frakció is, mely reformkommunistákból és – az egyértelműen balra sorolható – skandináv zöldekből áll. Európa dél és keleti részén a zöldek hagyományosan

kevésbé erősek, de – a jobboldalhoz csapódó – cseh zöldeknek így is komoly politikai szerep jutott Prágában, és a – baloldalon álló – olasz Zöldek is voltak már kormányon Rómában.

A fenntartható fejlődés mára nem-hogy zöld szeszély, de konszenzust élvező elv lett Nyugat-Európában. Éppúgy, mint az elővigyázatosság elve. Sorra vezetnek be az ökoadókat. Virágzik a zöldipar, divatba jött az energiatakarékosság. Hamarosan az egész EU-ban csak energiatakarékos izzókat lehet forgalmazni. A zöldek nem populisták, de a zöld eszmék populárisak. Kezdi elfoglalni a baloldalt egyre nagyobb részét: a liberálisok által elhanyagolt diszkriminációellenességet és a baloldal által elhanyagolt esélyegyenlőség eszméjét egyaránt zászlajukra tűzve.

1 Erőss Gábor: Sarkozy, a zöldmagyar, Népszabadság, 2007. június 13. <http://nol.hu/cikk/450025/>

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves
előfizetési díj 15 500 forint
Megrendelhető
a szerkesztőségben, telefon:
210-5149, fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

NAHUM RAKOVER*

Környezetvédelem – zsidó szemmel

„Tekintsd meg az Istennek cselekedeteit; mert kicsoda teheti egyenessé, amit az ember görbévé tett.” (Kohélet 7:13)

Amikor Az Úr megteremtette Ádámot, megmutatta neki az Éden-kert valamennyi fáját, és azt mondta neki: Nézd a művem, milyen szép, milyen pompás! Ezt mind én teremtettem neked. Vigyázz, ne rongáld meg, ne pusztítsd el a világmindenségemet, mert ha tönkre teszed, nincs, aki helyrehozza azt. (Kohélet Rabba 7)

Jelen tanulmányunk azzal a hatalmas és összetett kérdéssel foglalkozik, miként védhetjük meg környezetünket a szennyezéstől és a pusztulástól, hogy szépségét élvezve, spirituális és fizikai adottságait maximálisan kihasználva élhessünk az Örökkévaló világában.

A zsidó forrásokban a természetvédelem kötelességének alapját ez a bibliai sor jelenti: „Enyém a Föld” (Leviticus 25:23). Ebből egyértelműen ki-

* Nahum Rakover professzor helyettes főügyész és az izraeli igazságügy-minisztérium zsidójogi tanácsadója. Jeruzsálemben született és Rav Kook szemináriumában avatták rabbivá. A Bar-Ilan Egyetem kriminológia tanszékén tanít, számtalan könyvet publikált a zsidó jogrendszerrel és annak az állami jogrendszerben való alkalmazásáról. Munkásságát több kitüntetéssel, többek között a Jeruzsálem-díjjal jutalmazták. E mostani írása az alábbi kötetben jelent meg:

Martin Palmer with Victoria Finlay: *Faith in Conservation, New Approaches to Religions and the Environment*, THE WORLD BANK, Washington, D.C., 2003

** A Biblia idézett, magyar nyelvű szövegeinek forrása: Teljes kétnyelvű (héber–magyar) Biblia. Makkabi Kiadó, 1993.

Fotó: Gadó János

derül, hogy a Föld nem az ember kizárólagos tulajdona, hanem azért kapta, hogy „azt mívelje és őrizze”. (Genesis 2:15)**

A bibliai forrásokból, melyek az ember természet feletti uralmáról beszélnek, úgy tűnhet, hogy az ember korlátlan hatalmat kapott a világ felett. Ezt olvashatjuk:

Ekkor mondta Isten: Alkossunk embert a mi képünkre, hasonlatossá-gunkra, hogy uralkodjék a tenger halain és az ég madarain és a barmokon, meg az egész földön és minden csúszómászon, amely a földön mozog! (Genesis 1:26)

Majd ismét, Genesis 1:28:

„És megáldotta őket Isten [Ádámot és Évát]. (...) Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hódítsátok meg; és uralkodjatok a tenger halain és az ég madarain és

minden állaton, amely mozog a földön.”

Rav Jichak Hakohen Kook¹ rendkívüli bölcsességgel ír erről²:

Minden felvilágosult, gondolkodó ember számára világosnak kell lennie, hogy a bibliai idézet, mely szerint „uralkodjék a tenger halain és az ég madarain és a barmokon, meg az egész földön és minden csúszómászon, amely a földön mozog” nem a zsarnoki uralomról, nem egy zsarnokról beszél, aki durván bánik népével és szolgáljaival, hogy saját vágyait és szeszélyeit kielégítse. Elképzelhetetlen, hogy ilyen visszataszító leigázást törvénybe iktassanak és örök időkre kötelezővé tegyenek az Örökkévaló világában, hisz ő mindenkihez jó és kegyessége minden teremtményét megilleti; ahogy írva van: „Mert könyörületen nyugszik a Föld.” (Zsoltárok 89:3)

Három dolog, amely nyugalmat adhat az embernek

A talmudi bölcsei szerint a környezet megnyilvánulásai által hat az emberi lélekre³:

Három dolog képes helyreállítani az ember öntudatát: a [szép] hangok, a látványok és az illatok. Három dolog mely képes emelkedetté tenni az ember szellemét: a szép lakás, a szép feleség és a szép ruhák.

A talmudi bölcsek is megemlítik, hogy egy nagyvárosban sokkal több veszély fenyegeti a környezetet, mint egy kisvárosban. Egy *misnai*⁴ törvény szerint: a házastársnak nem kötelező faluból egy nagyvárosba követnie párját. Ezzel kapcsolatban a *Talmud Rav Joszi ben Haninát*⁵ idézi, aki azt mondja: „Az élet sokkal nehezebb a városban”. Rasi ezt így magyarázza⁶:

Ennek oka, hogy ott rengetegen élnek, a házak zsúfoltak, nincs friss levegő, míg falun a házakat kertek és szőlők veszik körül és jó a levegő.⁷

Aki köveket dobált a közterületre

A *toszefta*⁸ egyik történetéből azt tanuljuk, hogy az egyén kötelessége megóvni a köztulajdont.

Egyszer egy földműves a földjén felszedett köveket a közterületre dobálta. Egy jámbor férfiú arra ment és azt mondta: „Te bolond, miért szeded fel a köveket a földből, mely nem is a tiéd és szórod szét a saját birtokodon?”. A földműves csak nevetett. Ám nem sokkal ezután, a földművesnek el kellett adnia birtokát, és a közterületen az általa odaszórt köveken botladozott. „Mily bölcsen szólt a jámbor férfiú – gondolta magában –, amikor azt kérdezte, miért szeded fel a köveket a földből, amely nem is az enyém és szórom szét a saját birtokomon?”

Vagyis a „köztulajdon” és a „magántulajdon” nem feltétlenül egyezik az „enyém” és a „nem enyém” fogal-

mával. Míg saját birtokom lehet, hogy egyszer másé lesz, addig a közterület mindig is az enyém marad.

Környezetvédelem és emberszeretet

A törvények nemcsak azt határozzák meg, hogy miként kell az embernek embertársaihoz viszonyulnia, melynek alapja az a bibliai parancsolat, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” (Leviticus 19:18), hanem azt is, hogy az embernek milyen normákat kell betartania, hogy miként kell bánnia a növényekkel, az állatokkal⁹, sőt a természet élettelen alkotásaival.

A környezetvédelem kérdéseivel foglalkozva nagyon óvatosnak kell lennünk, hogy fenntarthassuk az egyensúlyt a környezet védelme és az ember védelme között. Ebben az összefüggésben a megfelelő egyensúly nem jelenti az ember és a természet egyenrangúságát.

Az ember és a természet közt birtokosi, ámde korlátozott birtokosi a kapcsolat. A környezetvédelem iránti lelkesedésünkben nem szabad megfeledkeznünk az ember érdekeiről és a természetben játszott szerepéről. A természetszeretet nem előzheti meg az emberek iránti szeretetet. Szigorúan el kell kerülnünk az olyan embereket, akik állatbarátnak mondják magukat, de az elképzelhető legrémesebb bűnököt követték el embertársaikkal szemben.

Ugyancsak megfelelő egyensúlyra kell törekednünk az egyéni és a közérdek között. Előfordul, hogy az egyén okoz kárt a közösségnek, például amikor valaki egy gyárat épít, mely ipari szennyeződéssel károsítja a természetet. Előfordulhat azonban, hogy a közösségnek van szüksége a gyárra, amely az egyén lakhatáshoz, környezethez való jogait sérti.

Amikor a környezet minőségéről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az adott környezetbe az ott élő egyének, és az egész közösség is beletartozik. A környezetvédelem önmagában nem képes megoldani az érdeellentéteket, viszont a megoldások keresésekor kiszélesíti a figyelembe veendő tényezők sorát. A meg-

oldásoknak végső sorban gazdasági, társadalmi és morális megfontolásokon kell alapulniuk.

Áttekintésünkben megvizsgáljuk a témához kapcsolódó zsidó forrásokat. Számba vesszük azon cselekedetek korlátait, amelyek a természetet, embertársainkat vagy a társadalom egészét károsítják. A vizsgált kérdések többsége azokon a törvényeken alapul, amelyek a szomszédok viszonyát, illetve a károkozással kapcsolatos kérdéseket szabályozzák. Az ezzel kapcsolatos törvények száma és komplexitása lehetetlenné teszi jelen tanulmányunk keretei között ezek átfogó elemzését, de arra törekszünk, hogy minél alaposabban bemutassuk a területet érintő alapelveket. Ha a felmerülő összes kérdésre nem is adhatunk választ, reméljük, hogy pontosítjuk a kérdéseket és újabb szempontokat adunk a téma eljövendő elemzéséhez.

A természet védelme

Az ember és környezete

1905 első napjaiban részesültem abban a kegyben, áldassák érte az Örökkévaló, hogy feljöhettam a Szentföldre, és megérkeztem Jaffába. Első utam Rav Abraham Jichak Kookhoz vezetett – áldassék az emléke –, aki megszentelt szokásához híven engem is derűsen üdvözölt. A Tóra-tanulásról beszélgettünk. A délutáni imát követően Rav Kook szokásához híven sétára indult a mezőre, hogy rendezze gondolatait. Én is vele tartottam. Séta közben letéptem néhány szál virágot. Tanítónk döbbsenten nézett rám, majd szelíden azt mondta: „Hidd el, világéletemben odafigyeltem arra, ne hogy szükségtelenül letépjek egy fűszálat vagy egy virágot, amely még képes bimbózni vagy növekedni. Ismered a bölcs tanítást, mely azt mondja, hogy nincs egyetlen fűszál sem itt a Földön, melynek ne az égi erő parancsolta volna meg, hogy nőjön. Minden hajtás és minden egyes fűszál mond valamit, hordoz valamiféle jelentést. Minden kő valamiféle belső, titkos üzenetet sugall a csöndben. Minden teremtmény-

Fotó: Gadó János

ménynek megvan a saját éneke (a Teremtő dicséretére). E tiszta, szent szívből szóló szavak mélyen bevésődtek a lelkembe. Ettől kezdve mély együttérzés támadt bennem minden iránt. (Rav Arie Levine¹⁰)

Az ember és a természet viszonyával kapcsolatos átfogó filozófiai megközelítésen alapszik Rav Kook viszonya minden egyes növényhez és általában a teremtettséghez. Erről a hozzáállásról pontosan fogalmaz a híres misztikus, Rav Mose Corodvero¹¹, a *Tomer Devora*¹²-ban.

Minden elnyomott felé szóvalommal kell fordulni. Nem szabad megzavarni vagy elpusztítani őket, mert a leghatalmasabb bölcsességből jutott minden teremtetett lénynek: az élettelen dolgoknak, a növényeknek, az állatoknak és az embernek. Ezért tilalmas számunkra az étel meggyalázása (...) és ugyanígy tilos megszenteltelenítenünk bármit, amit az Örökkévaló bölcsessége teremtetett, egy növényt sem szabad szükségtelenül kiirtanunk, egy állatot sem szabad ok nélkül megölnünk.

lenül kiirtanunk, egy állatot sem szabad ok nélkül megölnünk.

A smita, avagy a hetedik év

A környezetvédelem gondolatának bibliai alapja a smita intézménye lehet (Leviticus 25:1-5):

És szólt az Örökkévaló Mózeshez a Szinaj hegyén, mondván: Szólj Izráél fiaihoz és mondd nekik: Amidőn bementek az országba, melyet adok nektek, akkor tartson az ország szombatot az Örökkévalónak. Hat éven át vedd be meződet és hat éven át mesedd meg szőlődet és gyűjtsd be termését; de a hetedik évben szombat nyugalma legyen az országnak, szombat az Örökkévalónak: meződet ne vedd be és szőlődet ne messd meg. Aratásod termését, ami magától nő, ne arasd le és metszetlen szőlődbogyóit ne szüreteld le; szombati nyugalom éve legyen az országnak.¹³

Maimonidész¹⁴, a *Tévelygők útmutatójában* így magyarázza a smitát¹⁵:

A Smitáról és a Jobélról szóló, általunk felsorolt parancsolatok részben az emberek iránti szánalomból és nagylelkűségből lettek meghagyva, mint mondatott: „A te néped szegényei egyenek belőle, a maradékát pedig egye meg a mezei állat” (Exodus 23., 11.), továbbá hogy a föld termékenyebb és erősebb legyen, mialatt parlagon áll.

Vagyis, a mezőgazdasági tevékenység időszakos felfüggesztésének célja a föld javítása és erősítése.

A smita másik magyarázatát, mely az ember és a környezet kapcsolatát hangsúlyozza, a *Széfer HaHinukh* szerzője veti föl, ahol arról értekezik, hogy a smita-évben minden terményt gazdátlanlanná kell nyilvánítani (vagyis bármely földre bárki bemehet és elviheti, ami ott terem)¹⁶:

Hogy bevésődjön a szívünkbe és meggyökerezzen a gondolatainkban az, hogy a világ a semmiből teremtetett „Mert hat napon alkotta az Örökkévaló az eget és a földet...”

A. S. BEN JISÁJ

Sávuot Tel-Avivban*

Hetek óta készültünk már a zsengek ünnepére. Ástunk, vetettünk és gyomláltunk saját földünkön, meg az iskola kertjében. Örömet és gondot okoztak nekünk a fiatal hajtások. Mennyi mindenre kell az embernek gondolnia! Hogy a madarak meg ne egyék, hogy a nap el ne égesse, hogy a szél le ne törje! Milyen türelmetlenül várjuk a napot, mikor végre átnyújthatjuk a mi saját zsengénket a Keren Kajemet Lőjiszráél-nek, hálából, hogy földet adott nekünk.

Tel-Avivban a Jarkon folyó mellett van a stadion. Ott lesz a nagy ünnepély. Már az előző este feldíszítette nővérem kosarunkat szalagokkal. Az izgalomtól egész éjjel nem tudtunk aludni. Alig hogy felkelt a nap, már kinn is vagyok a kertben, a legszebb gyümölcsöket és a legszebb zöldet tépem le és gondosan kosárba teszem, a harmatcseppek még rajtuk csillognak. Az iskola udvarára megyek, ahol a gyerekek már sorban állnak. Elindulunk.

Elöl menetel a zenekar. A stadionhoz vezető út tele emberekkel, kocsikkal, kék-fehér zászlók lengenek minden házról amerre csak néz az ember: gyerekek, gyerekek, gyerekek.

Közelről és távolról jönnek tanítóik vezetésével, megrakodva gyümölccsel és friss zölddel teli kosarakkal; kalitkákat hoznak, bennük madarak, ölükben fiatal báránycák.

A falvak gyermekei kocsin jönnek. Furulyával, dobbal és trombitával vonulnak fel.

Elérkeztünk a stadionhoz. Messziről látszanak a bejárat fölé írt bibliai mondatok:

„A hetek ünnepén mutasd be gabonád első termését.”

A stadionban hét kapu áll – a termés hét fajtájának megfelelően: gabona, árpa, olaj, szőlő, füge, gránátalma és méz. Ezek a termények, melyekre Izrael már a bibliai időkben is büszke volt.

Minden kapu felett egy zöld zászló leng. A nagy térség közepén emelvény: az oltár a zsengek számára, kalászkokkal feldíszítve. Hét csoportban vonultak fel a gyerekek a hét kapun. Azután ott állunk sűrűn egymás mellett a nagy térségen és boldogan nézzük a közönség tömegeit, akik nagy körben ülnek, és együtt örülnek velünk.

Most hirtelen éles trombitahang hangzik az oltár felől.

A Jarkon folyó Tel-Avivban

(Exodus 20:11); és a hetedik napon az Örökkévaló nem teremtett semmit, hanem megpihent... És ezért az Örökkévaló megparancsolta [nekünk] hogy szüneteltessünk minden mezőgazdasági munkát, továbbá hogy nyilvánítsuk a föld minden terményét gazdátlanra ebben a [smita] évben, hogy az ember emlékezzen arra, hogy a Föld, amely minden évben terményt hoz, ezt nem magától, saját erejéből teszi, hanem minden földek Uráért és birtokosáért, aki ha úgy kívánja, megparancsolhatja, hogy a termény legyen gazdátlan.

Megjegyzendő, hogy a smita intézményét modern időkben is alkalmazzák a hithű emberek: az utolsó smitaév 2009-10-re, a héber naptár szerinti 5768. évre esett.

A teremtés megváltoztatása

A földi források megóvásán kívül arra is törekednünk kell, hogy megőrizzük a teremtés által létrejött természeti egyensúlyt. Rav Avraham ibn Ezra¹⁷ ebből a megközelítésből magyarázza a fajok keveredésére vonatkozó bibliai tilalmat.

Törvényeimet tartsd meg: barmodat ne párosítsd másféle fajúval és meződet ne vesd be kétféle maggal; és kétféléből készült ruhát, kevert szövésűt ne végy magadra. (Leviticus 19:19)

A teremtett világ megváltoztatásának tilalma egyrészt igyekszik megakadályozni az egyes állatfajok kihalását. Az a feltételezés, hogy minden teremtett lényt

valami célból alkotott az Örökkévaló, lehetetlenné teszi számunkra, hogy a Föld bármely faja eltűnjék. Ezt fogalmazza meg Nachmanidész az állatfajok keveredésének tilalmával kapcsolatban:¹⁸

A fajok keveredésének tilalmát az magyarázza, hogy az Örökkévaló teremtette a föld összes élőlényét (...) és ő adott nekik hatalmat, hogy szaporodjanak, hogy a Föld teremtményei örökké létezzenek, amíg a Teremtő azt akarja, hogy a világ létezzen, és ő tette képessé az összes teremtményt arra, hogy változatlanul reprodukálják saját fajukat a világ végezetéig... Ez az oka annak, hogy az állatok nemi úton szaporodnak, hogy a faj fennmaradjon; és az embereknek is azt szolgálja, hogy sokasodjanak és szaporodjanak.¹⁹

Majd hét újabb hang követi a kapuk felől. Most felhangzik középről: Salom alechem: béke veletek. Ezer torokból hangzik a válasz: alechem hasalom! Hét úton közelednek a csoportok a közép felé. Mikor mi is odaérünk az oltárhoz, meghajolunk, meglengetjük kosarainkat, és így szólunk:

„Itt van a mi földünk első termése, Izrael földjének zsengeje.” Azután énekeljük a 123. zsoltárt: „Akik könnyel vetnek, örömmel aratnak...” És visszatérünk a helyeinkre.

Az oltár tele országunknak, kertjeinknek, földjeinknek, gyümölcsfáinknak, szőlőhegyeinknek legszebb adományával. Mind itt vannak!

Messziről felismerjük mindnyájan kosarainkat a szalagok rikító színéről. Szárnyasok, galambok és báránykák sétálnak az oltár körül és csipkednek a zsengeből. A gyermekek ujjonganak.

Még egy óra hosszat tart az ünnep: vidám játékokkal, énekkel és tánccal telik az idő. Este visszamasírozunk a városba. Nemde olyanok vagyunk, mint a mi őseink, akik Júdából, Somronból, Galileából a jeruzsálemi templomba vonultak a zsengek bemutatására?

Azután mindenki visszatér a nehéz munkához, de a szorgalom áldása ragyogott az arcokon.

* Ez a szöveg és a Bialik-vers a *Hechaluc-Nesef* c. kiadvány 3. számából való (Savuot 5706 – 78. és 92-95 oldal, Hechaluc kiadás. Budapest, 1946). A *Hechaluc* a palesztinai földműves munkára felkészítő telepen (a hachsarán) élő fiatalok szervezete. (Magyarországon ez a cionista szervezet mindig baloldali volt.) *Nesef*nek hívták az ünnepi műsorokat, előadásokat. Ebbe a sorozatba írt Dr. Scheiber Sándor, Dr. Benoschofsky Imre és még sokan mások. A korabeli írásmódon nem változtattunk.

A felesleges pusztítás tilalma

A természeti környezet védelmének kötelezettségén túl a felesleges pusztítást (*bal tash 'hit*) is tiltja a törvény. Az ember számára általában tilos a hasznos dolgok elpusztítása. Az állatok, a növények, sőt az élettelen dolgok is e tilalom alá esnek.²⁰

Tanulságos megjegyzést olvashatunk a *Széfér haHinukh* azon részében, amelyben a szerző a gyümölcsöt termő ág levágásának tilalmát magyarázza. Az értekezés a parancsolat hatókörének ismertetésével kezdődik:²¹

Ha egy várost ostromlunk, tilos kivágni a fákat, hogy a védőkre nyomást gyakoroljunk, hogy fájdalmat okozzunk nekik, ahogy mondva van: „...ki ne pusztítsd annak élő fá-

ját... ne vágd ki!” (Deuteronomium 20:19). Ez a tilalom mindennemű pusztításra: egy ruha elégetésére, összetépésére, vagy egy hajó ok nélküli elsüllyesztésére is vonatkozik.

A *Széfér haHinukh* szerzője ezt követően meg is magyarázza a tilalom okát:

Köztudott, hogy ez a parancsolat arra tanít bennünket, hogy szeressük és ragaszkodjunk mindahhoz, ami jó és hasznos, ily módon a jóság is ragaszkodni fog hozzánk és elkerülhetjük mindazt, ami rossz és pusztító. A jámbor hívők békeszeretőik, örvendeznek mások jószerencsében, mindenkit közelebb visznek a Tórához, még egy mustármagot sem pocskolnak el; számukra fájdalmat

BIALIK

Tavaszi ének

*Új szellők járnak, kiderült az ég.
Sugárruhát ölt a kék messziség.
A hegyen tavasz hírnökei állnak,
Minden harmatcsepp ragyog, mint a csillag,
Rügyek fakadnak, selymes bimbók nyílnak,
Köröskörül tavasz. Új szellők járnak.*

*Még nem tört ki az ujjongó sugár,
A dal csak halkán ágról-ágra száll,
Csak lassan, lágyan terjed szende fény,
De hirtelen, majd minden vágy föléled,
Kicsattan nagy, hatalmas, ifjú élet,
S szent erők vívnak csodák mezején.*

*S mily édes a fény! mily édes a szél:
Mosolygó arcok, mindenki remél,
A merre nézel, feléd szem ragyog,
Dús aranyszálak mindent összefonnak,
Fehér virág tüzes pirosba olvas,
Boldogság, ifjúság száll szerteszét.*

*És lassan nyílnak mint fehér virágok,
Szívemben is a régi vágyak, álmok,
Tavasz szelétől elfutnak az árnyak,
Fekete kétség borongott lelkemen,
Csillogó könnyeimmel elkergetem,
Köröskörül tavasz. Új szellők járnak.
/Patai József/*

okoz, ha pusztítást vagy pazarlást látnak. Arra törekszenek, hogy minél több dolgot megmentsenek az enyészettől. A gonoszok azonban egészen mások. Ők szövetségben állnak azokkal, akik pusztítanak, akik élvezettel rombolják a világot, és akik magukat pusztítják: „amilyen mértékkel mérsz, olyan mértékkel fogsz megmérteni.” (*Misna Szotá* 1:7)

A felesleges pusztításra vonatkozó tilalom forrása a gyümölcsöt termő faág levágására vonatkozó bibliai tilalom, melyről később még lesz szó. A felesleges pusztításra vonatkozó tilalom azonban sokkal összetettebb, mint a termő faág levágásának tilalma, mivel minden hasznos dologra vonatkozik. Másként fogalmazva: e tilalom

nem korlátozódik kizárólag a természetre, hanem magába foglalja mindazt, amit az ember készített.

Mózes V. könyvében háborúskodással kapcsolatos törvények is olvashatók:

Midőn hosszú ostrom alatt tartasz egy várost, harcolva ellene, hogy bevedd, ki ne pusztítsd annak élő fáját, fejszét emelve rája, mert arról ehetsz, azért ne vágd ki; talán ember-e a mező fája, hogy az ostromolt erődbe menekülhessen előled? (Deuteronomium 20:19)

A Biblia arra figyelmeztet bennünket, hogy még háborús időkben sem szabad elpusztítani egy gyümölcsfát. A *HaKtav vekaKabbala* szerzője²² így magyarázza ezt a tilalmat²³:

Egy teremtett dolgot helytelen homlokegyenest másra használni, mint amire teremtett. Ahogy írva van²⁴: „Ha pedig kőoltárt készítesz nekem, ne építsd faragott kövekből, mert kardodat emelted reá és ezzel megszenteltetted azt.” (Exodus 20:22). Az oltárt azért készítik, hogy meghosszabbítsa az ember életét, a kardvasat viszont azért, hogy megrövidítse azt, vagyis helytelen lenne az életet megrövidítő eszközzel készíteni valamit az emberi élet meghosszabbítására. Ehhez hasonlóan, a fákat azért teremtette az Örökkévaló, hogy az emberek és az állatok számára táplálék gyümölcsöt teremjenek, így az embernek semmi joga, hogy elpusztítsa azokat.

Isten, ember és természet kapcsolatát ragadja meg a bibliai kifejezés: „Talán ember a mező fája”²⁵. Számtalan ezzel kapcsolatos magyarázat született. Egyesek szerint még a növények is az isteni előrelátás részét képezik; az embert és a fát is Isten teremtette. A *Szifrei* szerint²⁶ „ez arra utal, hogy az emberi lét a fáktól ered.” Volt olyan Bölcs, aki összehasonlította egy fa halálát az emberi lélek testből való eltávozásával.²⁷

Öt olyan hang van, amely a világ egyik végétől a másikig terjed, bár

ezek hallhatatlanok. Amikor egy ember kivág egy gyümölcsfát, annak sírása a világ egyik végétől a másikig terjed, és ez a hang hallhatatlan... Amikor a lélek elhagyja a testet, sírása a világ egyik végétől a másikig terjed, és ez a hang hallhatatlan.²⁸

A fenti bekezdés alapján Rav Menahem Recanati²⁹ úgy magyarázza³⁰ a címben szereplő bibliai idézetet, hogy amikor egy ember ok nélkül pusztít az anyagi világban, akkor ok nélküli pusztulásra kerül sor a metafizikai világban is, és ezt jelenti a kérdés, hogy „Talán ember-e a mező fája?”

Környezetszennyezés: dohányzás

A dohányzás súlyosan károsítja a környezetet és az egészséget. A probléma tudatossá válásának köszönhetően a nyilvános helyeken való dohányzást tiltó törvények születtek.³¹

A zsidó törvényhozók fontolóra vették, hogy vajon ott is betiltsák-e a dohányzást, ahol az csak kis valószínűséggel zavarhat másokat. A nyilvános helyen való teljes dohányzástiltalom egyik szószólója Rav Moshe Feinstein³² volt. Szerinte³³ a nyilvános helyeken akkor is be kell tiltani a dohányzást, ha a füst csak néhány túlérzékeny egyént zavarja. Rav Feinstein a zajokra túlérzékeny Rav Joszefről szóló talmudi történetet hozta fel példaként. Ha lehetséges túlérzékenységre hivatkozva bizonyos tevékenységeket korlátozni, érvelt Rav Feinstein, akkor még inkább ez a helyzet, ha fájdalmat és betegséget okoz ez a tevékenység. Ha tehát a dohányzás mások egészségét fenyegeti, akkor nyilvánvalóan tiltani kell.³⁴

Szépség

Egy szép vagy különlegesen formás teremtményt vagy egy pompás fát látva azt mondjuk: „Áldott vagy Te, Örök Istenünk, Világ Ura, kinek ilyen a világa!”. Aki Niszán havában, vagyis tavasszal kimegy a kertbe vagy a mezőre és rügöző fákat, pompázó virágokat lát, az azt mondja: „Áldott vagy Te, Örök Istenünk, Világ Ura,

kinek világa nem szűkölködik semmi-
ben, aki szép teremtményeket és fákat teremtett belé az ember élvezetére!”³⁵

A zsidó forrásokban az esztétikai szépség nem csupán az egyén és a közösség számára megóvandó értéket jelent, hanem különböző törvényben meghatározott köteleességek forrásául is szolgál. E köteleességeket a bibliai és a rabbinikus törvények határozzák meg.

A Bibliában (Numeri 35:2-5)³⁶ a várostervezésre vonatkozó utasításokat találunk, amely előírja akadálymentes, üres, szabad terek kijelölését. Rasi szerint azért van szükség ezekre a szabad területekre, hogy „a város szép legyen és szabadon járja a levegőt”.³⁷

Később a rabbinikus törvények ki-
terjesztették e szabályozás érvényes-
ségét a Bibliában nem szereplő városokra is.³⁸

Jelenlegi tevékenységek

A zsidó vallás környezet- és tájvédelemre vonatkozó tanításait jelenleg a legkülönbözőbb szinteken alkalmazzák.

Izraelben az 1994-es évet a Környezetvédelem évének nyilvánították. Ennek egyik fontos következménye volt, hogy ebben az évben a környezetet választották az izraeli oktatás központi témájául. A környezetvédelmi év tiszteletére kiadták *A környezet – a zsidó források tükrében és távlatában* című könyvet. A könyv elemzi az ember és a természet viszonyára vonatkozó elképzeléseket, behatóan foglalkozik a témával kapcsolatos hatalmas irodalommal a Bibliától a Misnán és a Talmudon (II-V. század) keresztül az ismert jogalkotókig (többek között Maimonidész írásaival és a Sulchán Áruh-hal), valamint a gazdag responsum-irodalommal. A könyvből az is nyomon követhető, hogy a környezetvédelem elve miként jelent meg azokban a rendeletekben, amelyeket a jeruzsálemi városfalakon kívül épült új negyedek adtak ki a XIX. század végén és a XX. század elején. Az iskolák számára a környezetvédelemmel foglalkozó zsidó forrásokból munkafüzetet is szerkesztettek.

Az izraeli törvényhozás, a Knesszet már több fontos törvényt is hozott a levegő és a víz szennyezéséről, a zajártalomról, a hulladék- és a veszélyeshulladék-újrahasznosításáról, a vad- és növényvilág védelméről, valamint a természetvédelmi területek létesítéséről. A zsidó nép reménysége, hogy ez a tevékenység tovább erősíti a környezettudatosságot Izraelben és az egész világon.

Összefoglalás

Az ember és a teremtés

Az ember és környezete, ezen belül is a növényvilággal való kapcsolat filozófiai alapjait hangsúlyozzák a korai források, a midrások és a különböző filozófusok munkái. A zsidóság természetéhez való hagyományos viszonya közvetlenül abból a megfontolásból ered, hogy az egész világmindenség a Teremtőnek köszönheti létét. Az Isten iránti szeretet legáltalánosabb értelmezésébe beletartozik az Örökkévaló összes teremtménye iránti szeretet: az élettelen dolgok, a növények, az állatok és az emberek szeretete. A tanítás szerint a természet egésze az ember számára teremtetett, ezért tilos azt tönkretennie. Az ember a természethez kapcsolódva visszatérhet eredeti természetéhez, a boldogság és a derű állapotához.

Az érdekegyensúly

A természetvédelem magában foglalja a természet egyensúlyának védelmét, melybe, sok más mellett, az ember és a teremtett világ közti egyensúly is beletartozik. Az egyensúly azonban ebben az összefüggésben nem jelent egyenlőséget. Az egyensúllyal együtt járhat fizikai és spirituális jólétünk elsőbbsége, ezen belül is a spirituális jólét megelőzheti a fizikai szükségleteket. Az érdekellentéteket az értékek alapos mérlegelésével kell megoldani, mely néha együtt járhat bizonyos érdekek teljes figyelmen kívül hagyásával. Noha az ember kiváltságos helyzetet élvez, ez nem jelenti a természetvédelem érdekeinek szükségszerű elutasítását. Bizonyos esetekben azonban az ember igényeit kell figyelmen kívül hagyni a környe-

zet érdekében, különösen akkor, ha az emberi érdek jelentéktelen, ám a környezet számára jelentős károkat okoz.

Az ember korlátozott tulajdonos

Az ember világ feletti ellenőrzése korlátozott. „Mert Enyém a föld” (Leviticus 25:23) – olvashatjuk, vagyis kizárólag a Teremtő rendelkezhet korlátlanul azzal, amit teremtett. Az embernek tilos tönkretennie a teremtett világot, sőt fejlesztenie, tökéletesítenie kell azt.

Az ember korlátozott birtokjoggal rendelkezik. Tulajdonát nem használhatja úgy, hogy azzal másnak ártson. Az alapelvek közé tartozik a közterület védelme, legyen szó olyan területről vagy helyről, amelyet bárki használhat, vagy például az ózonrétegről, mely senkinek sem a tulajdona, de mindnyájunkat szolgál azzal, hogy védelmet nyújt a káros napsugárzás ellen.

Az emberek egymáshoz való viszonya

A zsidó etika lényege, hogy „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” (Leviticus 19:18). A környezet védelmére is vonatkozik a parancsolat, mely szerint arra kell törekednünk, hogy ne okozunk másoknak kárt, és főleg ne okozunk kárt a közösségnek. Ha megfelelő a kapcsolat az ember és embertársai, valamint az ember és környezete között, akkor az enyém és a „nem-enyém” közti jogi és etikai határvonal elmosódik.

A jogi alapelvek meghatározása

Jellemző módon a zsidó források szerzői nem elégedtek meg a természeti értékek hangsúlyozásával, hanem konkrét törvényeket is megfogalmaztak. A zsidó jog számtalan, a modern társadalmat is érintő környezetvédelmi kérdéssel foglalkozik behatóan, utat mutatva olyan problémák megoldására, mint a dohányzás, a levegő- és vízszennyezés vagy a természeti táj károsítása.

Jogi lehetőségek

A természetvédelem alapelvei és ezekből következő feladatok forrása a Szentírás és a különböző parancsolatokra vonatkozó magyarázatok. Az alapelveket a bibliai korszakot követően továbbfejlesztették a Misna

jogvitáiban, a Talmudban, a kodifikációkban és a responzumokban.

Az olyan, környezetvédelemre is alkalmazható jogi kategóriákon kívül, mint például a károkozás, mind a Biblia, mind a későbbi jogi források foglalkoznak közvetlenül a környezet védelmére vonatkozó kérdésekkel is. Ezek némelyike az egyén jogait korlátozza a környezettel szemben, míg mások épp ellenkezőleg, kiterjesztik az ember jogait, megengedve számára a köztulajdon személyes szükségletek szerinti használatát. Speciális szabályok vonatkoztak Jeruzsálemre, hogy megőrizze a város különleges státusát.

Különlegesen súlyos károkozás

Érdemes szemügyre vennünk, hogy a Bölcsek a kártérítési törvényekből milyen komoly következtetésekre jutottak a környezeti károkra vonatkozóan.

Bizonyosfajta károkat, mint például a füst, a kellemetlen szagok és zajok, olyan súlyosnak tekintenek, hogy az elkövető nem hivatkozhat tevékenysége nélkülözhetetlen voltára. Ilyen esetekben az elkövető akkor sem folytathatja kárt okozó tevékenységét, ha a sértett fél nem képes panaszt emelni. Mivel a kár ilyenkor nem a károsult birtokát, hanem magát a kárszenvedőt sújtja, a jog azt vélelmezi, hogy a károsult sosem mondana le arról a jogáról, hogy korlátozza az elkövetőt. Ugyanez az alapelv érvényes a város esztétikai értékeinek megóvására: a városlakóknak nincs lehetőségük arra, hogy lemondjanak az esztétikai értékek megóvására vonatkozó jogszabályok végrehajtásáról.

Az egyént nemcsak a közvetlen környezeti károkozásért lehet felelősségre vonni. Az is számon kérhető, ha valaki olyan körülményeket teremt, amelyek közvetett károkozáshoz vezetnek. Például, aki ugyan nem zajong, de olyan helyzetet teremt, amely zajjal jár, az felelősségre vonható.

Még indirekt károkozás esetén is, amikor kártérítés nem lehetséges, a körülményekért felelős egyént kényszeríteni lehet tevékenységének felfüggesztésére.

A különféle tevékenységek, illetve eszközök helyét úgy kell megválasztani, hogy ne okozzanak kárt a környe-

zetükben. A Misna által meghatározott távolságok a mű keletkezési idejének körülményeit tükrözik. A távolságokat azonban a változó feltételekhez kell igazítani.

Rugalmas normaalkotás

Minden problémára alkalmazható, egyszerű megoldások nem léteznek. Mint ahogy a családjogban sem könnyű meghatározni, hogy mi az a viselkedési forma, amely a férj és feleség egymás iránti szeretetéből és tiszteletéből kell, hogy fakadjon, ugyanígy lehetetlen egyértelmű, merev normákra lefordítani a természet és a teremtet világ iránti szereteten alapuló viselkedés normáit. A Bölcsék azonban még a megválaszolatlan területekkel kapcsolatban is kialakítottak olyan kritériumokat, amelyek a változó körülmények közt is alkalmazhatók. Némely kérdés háttérbe fogja szorítani az egyén vagy a közösség jóllétének relatív fontosságát, máskor viszont ugyanez történik a környezeti értékekkel.

A versengő értékek közti egyensúlykeresés során az a relatív fontosság, amelynek meg kellene határoznia a társadalom természettel szembeni attitűdjét, továbbra is bizonytalan marad. Rendkívül fontos, hogy ne húzódjon túl mély szakadék a társadalmi hozzáállás és a törvények által meghatározott kötelezettségek között, nehogy a követelmények meghaladják a lakosság képességeit.

Napjainkban az urbanizáció és az iparosodás terjedése nyomán, környezetünket egyre több fenyegetés éri. A légszennyezés, az ipari hulladék, a kezeletlen szennyvíz, a lakóterületek közelében létesült szemétteltelepek, az ózonlyuk és egyéb ökológiai ártalmak nemcsak a környezetre és az életminőségre nézve jelentenek veszélyt, hanem magát az életet fenyegetik.

A környezet még sosem volt kitéve annyi veszélynek, mint manapság. Ez még fontosabbá teszi a zsidó jogi forrásokból kiolvasható értékeket és megközelítéseket. Ha nem térünk le a helyes útról, akkor az ember számára továbbra is megmarad a kényelmes élet lehetősége saját környezetében, és a természet sem válik kényelmetlenné az ember számára.

Margitta Nóra fordítása

Jegyzetek

- 1 Rav Avraham Jichak haKohen Kook (1865-1935) Palesztina első askenázi főrab-bija. Filozófus, tudós, jogszakértő, misztikus volt, a korszak egyik legkiválóbb zsidó személyisége.
- 2 „Hazon haCimchonut vехаSalom, Afikim baNegev II,” in *Lahai Ro'i*, Johanan Fried and Avraham Riger, eds. (Jerusalem, 1961), p. 207.
- 3 *Babiloni Talmud, Brakhot* 57b.
- 4 *Misna, Ketubot* 13:10
- 5 *Babiloni Talmud, Ketubot* 110b.
- 6 Rasi, ad loc., s. v. *Jesivat*.
- 7 Rav Joszi ben Hanina véleményét törvényként kodifikálta: Maimonidész, M.T., *Isut* 13:17. Lásd még *Sulchán Árukh. Even haEzer* 75:1.
- 8 *Toszefta Baba Kama* 2:10
- 9 Az állatokhoz való viszonyról lásd Nahum Rakover: *Hagannat haHai (Ced Hajot)*, 40. monográfia, *Szidrat Mehkarim uSzekirot baMispát halvri* (Jerusalem, 1976)
- 10 Rav Arie Levine a „foglyok rabbijaként” vált ismertté, mivel segítette az Irgun és a Lechi szabadságharcosait. Ez a rész Simcha Raz: *A Tzadik in Our times* [Korunk cádikjai] című könyvében jelent meg (Jerusalem, 1976), pp. 108-109.
- 11 Rav Mose Cordovero (1522-1570) Cfat vezető kabalistája volt Rav Jichak Luria korszakát megelőzően.
- 12 *Tomer Devora* 3, ad fin.
- 13 Lásd még *Leviticus* 25:6-7 és *Exodus* 23:10-11
- 14 Maimonidész, Rav Mose ben Maimon (1135-1204) a spanyolországi Cordobában született. Ő volt a középkor legkiválóbb zsidó gondolkodója.
- 15 Maimonidész: *A tévelygők útmutatója* (ford. Klein Mór). Logos Kiadó, Budapest, 1997.
- 16 *Szefer haHinukh*, 84 parancsolat (Chavel-féle kiad.: 69.) Vö. *Széfer haHinukh* a Jubileumi évről, 330. parancsolat (Chavel-féle kiad.: 326.): „Az Úr arra akarja tanítani népet, hogy minden az Övé és hogy végül minden visszakerül ahhoz, akinek az Örökkévaló szánta, a kezdetektől. Mert a világ az Övé, ahogy írva van: (Exodus 19:5) 'Mert enyém az egész föld'.”
- A Smita-év magyarázatához Rav Kook hozzászól, hogy ezzel helyreáll a megfelelő egyensúly az ember, Isten és a természet között. Rav Kook szerint a hetedik évben „az ember visszatér természete frissességéhez, ahhoz a ponthoz, amikor nincs szükség a betegségek gyógyítására, hisz a betegségeket az élet egyensúlyának megbomlása okozza, az, hogy egyre távolabb kerülünk a spirituális és anyagi természet tisztaságától.” (*Sabbat haArec*, bevezető, pp. 8-9.)
- 17 Rav Avraham ibn Ezra (1089k-1164) Spanyolországban élt bibliakommentátor, költő, filozófus és orvos.
- 18 Nachmanidész, *Leviticus* 19:19.
- 19 Lásd még Nahmanidész, *Tarjag Micvot haJocim meAszeret haDibrot*, in Chaim Chavel, ed., *Kitvei haRamban*, vol. II., p. 544.

Lásd még *TJ Kilaim* 1:7 „Törvényeimet tartsd meg” (*Leviticus* 19:19) – mármint a [természetes] törvényeket, melyeket én alkottam a világnak.” Vö. *Babiloni Talmud Kidusin* 39a; és *Szanhedrin* 60a. Lásd még *Genézis* 1:26, „...hogy uralkodjék a tenger halain...” és *Genézis* 1:28, továbbá Nahmanidész kommentárjait, ad. Loc., a 3. és az 5. jegyzet.

Lásd még *Szefer haHinukh*, 244. törvény (Chavel-féle kiad. 249.), melyben a különböző fajok keresztezésének tilalmával foglalkozik, továbbá 245. törvény (Chavel-féle kiad. 250.), mely a különböző növényfajok magvainak vegyes ültetésének tilalmát taglalja.

20 Lásd *Encyclopedia Talmudit*, vö. Bal tas'hit; Nahum Rakover, *A Bibliography of Jewish Law – Ocar haMispát*, s.v. *Bal tas'hit*, vol. I. p. 285; vol. II. p. 278.

21 *Szefer haHinukh* 529. törvény ((Chavel-féle kiad. 530.)

22 Rav Jaakov Cvi Meckenberg (meghalt: 1865) vezette a königsbergi (Poroszország) rabbinikus bíróságot.

23 *haKetav vехаKabala*, Deuteronomium 20:19.

24 *Mekhilta*, Exodus 2:22; lásd Rasit ugyanerről a versről.

25 Inkább kijelentésnek, mint kérdésnek olvasandó.

26 *Szifrei* (Szerk.: Finkelstein) 203.

27 *Pirkei diRabbi Eliezer* 34; lásd még Rav David Luria kommentárját, i.h.

28 Mint ahogy a magas frekvenciájú hangokat sem képes meghallani az ember. Bölcséink tehát tudták, hogy léteznek az ember számára érzékelhetetlen hangok.

29 Rav Menahem Recanti korai kabalista volt, Itáliában tevékenykedett valamikor a XI-II-XIV. század fordulóján.

30 Kommentár: *Recanti, Softim*. Lásd még *Jalkut meAm lo'ez*, Deuteronomium 17.

31 1983-ban az izraeli Knesszet törvénybe iktatta a nyilvános helyen való dohányzás tilalmát, melyet 1994-ben az egészségügy-miniszter által aláírt végrehajtási utasítással egészítették ki (*Kovec Takanon*, 1994. július 21, pp. 1197-98). A végrehajtási utasítás engedélyezi a munkahelyi dohányzást a külön erre a célra kijelölt helyiségekben, ahol csak dohányzók tartózkodnak, ahol megfelelő a szellőztetés, és ahol a dohányfüst nem károsítja a többi helyiségben dolgozókat.

32 Rav Moshe Feinstein (1895-1986) az amerikai ortodoxia spirituális vezetője és jogi szaktekintélye volt.

33 Lásd: *Resp. Iggerot Mose, Hosen Mispát* II:18.

34 Lásd M. Halperin, „halsun – Skira Hilkhaitit,” *Asia*, V (1986), 238-247; A. S. Avraham, *Nismat Avraham, Hosen Mispát* 155:2; Dov Ettinger, *Peer Tahat Efer – halsun biJemei Hol uveJamim Tovim leOr haHalakha* (Jerusalem, 1989)

35 Maimonidész, M.T., *Brakhot* 10:13.

36 Lásd még *Leviticus* 25:34

37 Rasi, *Szota* 27b, vö. *Migras*. Cf. Rási kommentárjait *Numeri* 25-2-ről.

38 Maimonidész, M.T. *Smita veJovel* 13:1-2, 4-5

BÍRÓ TAMÁS

Zöld, vagy csak zöldnek akarjuk látni?

Zsidó hagyomány és környezettudatosság

Környezettudatos-e a zsidó hagyomány? Nyilván igen, mint arra annyian rámutattak. Nyilván nem, mert egy néhány évtizedes fogalmat anakronizmus ráhúzni több évezredes forrásokra. Nyilván igen is, meg nem is, hiszen a zsidó hagyomány sokszólamú, mindenre találhatunk példát, és annak ellenkezőjére is. Vannak, akik a világ teremtésének bibliai leírásából azt hallották meg, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hódítsátok meg azt; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó minden állaton” (Gen. 1:28). Mások pedig azt a hangot, amely szerint „és helyezte őt az Éden kertjébe, hogy megművelje azt és megőrizze azt” (u.o. 2:15).

Nem kétséges, a huszonegyedik század zsidóságának foglalkoznia kell minden kurrens társadalmi témával, így a környezetvédelemmel is. Márpedig új és régi-új kérdésekre a hagyomány szerint a válaszok a klasszikus forrásokban keresendők meg. Nem meglepő – sőt dicséretes – tehát az a jelenség, hogy az elmúlt évtizedekben egyre több rabbi vette fel a „zöld szemüvegét”, hogy azon keresztül újraolvassza a (megfelelően kiválogatott) bibliai és talmudi szövegeket, a zsidó vallást a posztmodern kor zöld elvárásainak megfelelő színben mutassa fel. De vajon zöldnek látjuk-e a zsidó vallást akkor is, ha nem a kurrens teológiai-társadalmi diskurzushoz veszünk fel

szemüveget, hanem a zsidó eszmétörténet (a lehetőségek szerint objektív) kutatásához?

A világ bármely kultúrájában felfedezhetők környezettudatosként is értelmezhető jelenségek, mint például a természet tisztelete, az állatok iránti empátia, a természeti források (főleg a termőföld) hosszú távú megőrzése, a pocsékolás elutasítása. Ezek azok a

bibliai zsoldáros a Teremtőt dicsérte a teremtményeiért, nem a teremtményeket. Néhány évszázados mezőgazdasági tapasztalat rávezetett sok társadalmat arra, hogy az élelemtermelés hosszú távú fenntarthatósága érdekében korlátozni kell a rövid távú hasznót. Nem kizárólag a föld hetedik (smita) évben való parlagon hagyását előíró bibliai törvénykezésben találjuk

nyomát a fenntartható fejlődés gondolatának. A kenyeret, a föld és a fa gyümölcsét az isten(ek) adományának tekintette az ókori ember, kevésbé egy Lovelock-féle Gaiának, így a zsidó áldásszövegek is annak hálásak, „akinek a szavára lesz minden”, és „aki élte-ti a világokat”. Alátámasztja-e tehát a zsidó hagyomány a mai „zöld ideológiák” néhány alapvetését, túl azokon a természetes gondolatokon, amelyek univerzálisak, minden kultúrában felfedezhetőek?

Rövidesen az ostromlott város gyümölcsfáinak kivágását megtiltó tórai parancsolatot, és az abból rabbinikusan levezetett pazarlás tilalmát elemezzük. Az eredményt felületesen tekintve, az előírás a világtörténelem legrégebbi természetvédő törvényének tűnhet. Ám ennél több kellene ahhoz, hogy a Tórára és a rabbinikus forrásokra egy „öko-zsidó teológiát” építhessünk, vagy ahhoz, hogy a források mögött ilyen gondolkodásmódot feltételezhessünk. Arra lenne szükség, hogy bebizonyítsuk, a források összeférnek a modern zöld eszmerendszer állításaival.

Az alábbiakban, példaként, három ilyen állítást vizsgálunk meg:

Misne Tóra-címlap

mindenhol felfedezhető csírák, amelyek az elmúlt évtizedekben a zöld ideológia alapjává váltak. Vajon zöldebb-e a zsidóság, mint a világ legtöbb természeti, ókori, középkori népe? Többen érzékenyek-e a természet értékeire, mint mások?

Kevesen – és így a Biblia szerzői sem – énekelték meg úgy a természet szépségeit, mint az ókori görögök. A

(1) A természetet azért kell megőrizni, mert a természet (például a biodiverzitás) önmagában értéket képvisel.

(2) A környezettudatos viselkedés teszi lehetővé az emberiség hosszú távú fennmaradását.

(3) A környezet védelme magas rangú prioritás, sok más (például gazdasági, társadalmi) szempontot alá kell rendelni a környezet szempontjainak.

Vajon a forrásaink egybecsengenek ezekkel az állításokkal?

A „bibliai természetvédelem” legismertebb példája Mózes ötödik könyve előírása (Deut. 20:19): „Ha ostrom alá veszel egy várost, számos napig hadakozva ellene, hogy elfoglald azt, ne pusztítsd el a fáját fejszével kivágva azt, mert arról fogsz enni, így azt ne vágd ki; mert ember-e a mező fája, hogy ostrom alá jusson miattad?”¹ Ritkábban idézik a mondat sokkal pragmatikusabb folytatását: „Csak azokat a fákat, melyekről tudod, hogy nem gyümölcsfa, azokat pusztítsd el és vágd ki, hogy építs belőle erősséget a veled hadakozó város ellen, amíg el nem foglald azt”.

Ha a fák védelme mögött a széndioxid megkötése vagy a biodiverzitás állna, a Biblia nem tenne különbséget gyümölcsfa és gyümölcsöt nem termő fa közt. Ellenkezőleg, a „mert arról fogsz enni” már az első mondatban elárulja az előírás célját. Erre hívja fel a figyelmet az egyik legjelentősebb középkori Tóra-magyarázó, Abraham ibn-Ezra is, amikor vitatkozik azokkal, akik szerint az előírás célja a fák iránti irgalom. Ibn-Ezra rámutat, a kivágás tilalma kizárólag a gyümölcsfákra vonatkozik, vagyis az előírás nem a növények életét, hanem azt a „potenciális emberi életet” védi, amelyet a gyümölcsök tápértéke jelent.

A kortárs vallásos (mind zsidó, mind keresztény) öko-gondolat a *teremtett világ iránti felelősségünket* emeli ki, vagyis a természet értéke nem önmagától, hanem a Teremtőtől származik. Ez a gondolat a fentebb említett Genézis 2:15 kreatív (az Éden-kerten túlmutató) értelmezésével, nem pedig a város gyümölcsfák védelmével támasztható alá. A Tóra az ostromlott város gyümölcsfája kapcsán a szintén idézett Gen. 1:28 szel-

lemét követi: a természet értelme az ember szolgálata. A gyümölcsfa célja az, hogy ehessünk róla, a többi fát pedig, hogy ostromzárát építhessünk. A zöldek fenti (1) állításával ellentétben, a természet nem rendelkezik önértékkel, sem a Tóra, sem a mérvadó középkori rabbik szerint.

Lehet-e más rabbinikus értelmezése a vizsgált előírásnak? Aki egyáltalán foglalkozik a kérdéssel, és nem nyelvtani kérdéseket boncolgat, az azt emeli ki, hogy a gyümölcsfák kivágása pszichológiai hadviselésként értelmezhető: az ostromlott város lakóinak fájdalmat okoz, ha látják, hogy kivágják kertjeiket, munkájuk gyümölcsét. De erre nincs szükség, hiszen az isteni ígéret értelmében úgyis Izrael lesz a Szentföld, aki élvezheti majd a megkímélt fa termését (Szforno)². A tórai tilalom oka tehát inkább humánus, a pszichológiai hadviselés kegyetlensége ellen, az ostromlott emberek védelmében lép fel, nem pedig a természet vagy a teremtett világ értékeiért.

A bibliai tilalmat *bal taskhit* ('ne pusztíts!') néven a rabbik kiterjesztették minden értelmetlen károkozásra, háborús kontextustól függetlenül. A Babilóniai Talmud megtiltotta a lámpaolaj pazarlását, a ruha értelmetlen megszakítását, bútorok tüzelőfaként való felaprítását, állatok okatlan megölését. Maimonidesz számos példát hoz a rabbinikusan tiltott értelmetlen károkozásra (Misne Tora, *Hilkhot Melakhim* 6:10): tárgyak, edények összetörése, ruha megszakítása, épület lerombolása, forrás eltömítése és ételek megsemmisítése. A tilalmak egy részét mai szemmel környezettudatos előírásként értelmezhetjük. A felsorolás másik részét aligha: legfeljebb a tárgyak, a teremtett világ részei és az emberi munka termékei iránti tiszteletként.

Ésszerű, felelős emberi viselkedésről van tehát szó, nem pedig a környezet szempontjainak figyelembevételéről. Ezt emeli ki a középkori *Szefer Hinukh* ismeretlen szerzője (529. micva) is: „A parancsolat gyökere [magyarázata] ismert: hogy neveljük a lelkünket a jó és a hasznos szeretetére, az ahhoz való ragaszkodásra. Mert ezáltal fog hozzánk is ragaszkodni a jó. De távolodjunk minden rossztól és

pusztítástól. És ez a jámborok, a [jó]cselekedetek embereinek az útja: szeretik a békét, örülnek az emberek jólétének, a Tórához viszik őket közelebb, és nem veszejtenek el egyetlen mustármagot sem a világból. Fájdalmat okoz nekik bármely pusztítás és elveszejtés, amelyet látnak, és minden erejükkel megvédenek bármit is a pusztulástól.” Vagyis a rombolás a morális rossz szinonimája. A gyümölcsfák, tágabb értelemben bárminek az elpusztítása nem a természet értékei miatt tilos, hanem azért, mert az emberi erkölcs értékeibe ütközik. A jámbor viselkedés a legfőbb cél, nem pedig a természet.

Ezen a ponton értjük meg, hogy a hagyományos zsidó felfogás nem azonosulhat a fenti (2) állítással sem. Az öko-tudatos gondolkodásmód a fenntarthatóságot helyezi a központba: hosszú távú fennmaradásunk attól függ, hogy miként gazdálkodunk erőforrásaikkal. Az éghajlat, a mezőgazdasági termés a zsidóság szerint is az ember tevékenységétől függ. A Sma részeként naponta kétszer elmondott Deut. 11:13-21 szerint attól, hogy a zsidó nép betartja-e a 613 isteni parancsolatot. Ezek közül csak egy az ostromlott város gyümölcsfájának a megkímélése. A hagyományos felfogás szerint nem a széndioxid-kibocsátás, hanem a bálványimádás vagy a szombat megszegése vezet éghajlatváltozáshoz. Nem felelős vízgazdálkodással, hanem a *smita* törvényeinek betartásával biztosítható hosszú távon a jó termés. Azzal, hogy minden hetedik évben paragon hagyjuk a földet. Nem egy évvel korábban, nem egy évvel később, nem parcellánként más-más évben. Hanem abban az évben, de csak Izrael földjén, amikor a rabbik szerint *smita*-év van. Hogy mi jó és mi rossz, azt nem környezetvédelmi szakemberek, hanem rabbik határozzák meg, nem tudományos, hanem tórai alapon. Tehát a látszólagos hasonlóság – az emberi tevékenységtől függ a hosszú távú fenntarthatóság – mögött lényegi különbségek húzódnak meg.

A betartandó parancsolatok egyike a szombat. Egy blogbejegyzés³ jól illusztrálja azt, hogy a mai ortodox társadalomban a szombati tilalmak

erősebbek a pazarlás tilalmánál. Márpedig a környezettudatosság igazi tesztje – és itt térünk át a fenti (3) állításra – az, hogy a környezet érdeke erősebb szempont-e más tényezőknél. Ha a zsidó vallás alapvetően környezetbarát intézményrendszer lenne, a szó modern értelmében, akkor támogatná szombaton az energia-megtakarítást. De a Misna ennek ellenkezőjét írja elő (*Sabbat* 2:5): aki spórolásból olt el szombaton tüzet, az tórai tilalmat szeg meg, ami büntetendő, szemben azzal, aki beteg érdekében vagy a rablóktól való félelmében oltja el. A *bal taskhit*, a pocsékolás előbb tárgyalt tilalma tehát csak az értelmetlen pazarlásra vonatkozik; természeti erőforrásainknak tórai tilalom által előírt elvesztegetésére nem. Ha betartjuk a parancsolatait, például azt, hogy egész szombaton égve hagyjuk a villanyt, akkor a természeti erőforrások

Teremtője biztosítja számunkra a fenntartható fejlődést. A rabbik nem rangsorolják magasra az erőforrásokkal való takarékoskodást, ellentétben a zöldek (3) állításával.

Összefoglalva, látjuk, hogy a leggyakrabban idézett zsidó természetvédő forrás – a gyümölcsfák kivágásának tórai tilalma, és a pocsékolás ebből levezetett rabbinikus tilalma – mögött nincs egy olyan „zsidó ökológia”, amely kompatibilis lenne a mai zöld gondolkodásmód példaként hozott három állításával.

Hogyan értékeljük azokat, ortodoxokat, neológokat, liberálisokat, akik a zsidó hagyományt zöld árnyalatban mutatják be? Vajon félreértik a zsidó hagyományt, amikor modern fogalmakat olvasnak bele premodern forrásokba? Nem, éppen ellenkezőleg: újraértelmezik a hagyományt, a forrásokat. A céljuk nem eszmetörténeti

kutatás, a premodern gondolkodás megértése, hanem a zsidó hagyomány aktualizálása, modern fogalmakkal, a posztmodern kor számára. Csupán azt teszik, amit két évezred óta tesz a rabbinikus zsidóság – valamint a világ számos más kultúrája –, és amit a posztmodern ismét legitimé tett: a tegnap szövegeinek tendenciózus olvasása ürügy vagy segédeszköz a ma és a holnap kérdéseinek megvitatásához.

Jegyzetek

1 A vers harmadik negyedének másik olvasata népszerűbb a környezettudatos olvasók körében, de a kontextusban kevésbé érthető: „mert az ember a mező fája”.

2 Obadiah ben Jakob Szforno (1475-1550) itáliai biblia-kommentátor, filozófus és fizikus. (A szerk.)

3 <http://zsoozsy.spaces.live.com/blog/cns/468525105C3EAE4C!3092.entry>.

Környezetvédelem Izraelben

Izraelben Európához viszonyítva késéssel, és csekélyebb visszhanggal jelent meg a politikában a környezetvédelem ügye. A legutóbbi választásokon nem jutott be a Kneszetbe egyetlen zöldmozgalom sem, még csak meg sem közelítették a két százalékos bekerülési küszöböt. Ennek csak részben oka az érdektelenség, hiszen a helyhatósági választásokon igen szépen szerepeltek, immár negyven város képviselőtestületének munkájában vesznek részt a zöld gondolat hívei.

Az országos helyzet javítására Golda Meir kormánya már 1973-ban létrehívta az ún.

Tüntetés a tömegközlekedés drágulása ellen

Környezetvédelmi Szolgálatot, amit 1988-ban szerveztek Környezetügyi Minisztériummá. Az intézmény nevét

2006-ban Környezetvédelmi Minisztériummá változtatták, s jelenleg Gilád Erdán, a Likud fiatal, ambiciózus politikusa vezeti, aki gyakran és erőteljesen hallatja hangját ilyen ügyekben. Az újabb törvények egyre nagyobb jogkörrel ruházzák fel a mi-

Haifai szennyezés elleni tüntetés

nisztériumot. Jelentős költségvetése ugyan még nincs, de ma már engedélyre szükséges a tengerparti építkezésekhez, s ha valaki nem veszi figyelembe szempontjait, akkor vétőjoggal élve megakadályozhatja a nagyberuházásokat is.

Israel egyes vidékein, többek közt a Haifai Öböl szélirányába eső bizonyos településeken (például Neser), a súlyos levegőszennyeződés miatt nagyobb arányban fordulnak elő légzőszervi megbetegedések, asztma vagy tüdőrák. Hasonlóan lesújtó a helyzet a Kishon folyó vidékén, ahol az ipari üzemek néha egyszerűen a folyóba eresztik fölösleges vegyi anyagaikat. A gyárak szabályozására, a káros csökkentésére újabb és újabb törvényeket hoz a Kneszet, de a súlyos gazdasági ellenérdekek, a lobbizások miatt korlátozott sikerrel. Az új törvények tiltják a károsanyag kibocsátást, de a személyi felelősség általában nehezen érhető tetten.

Az izraeli zöldek apolitikusak, nem tartoznak egységesen sem a jobb, sem a baloldalhoz, vannak köztük teljesen szekulárisok és vallásosak, még telepések is, csak az ultraortodoxok maradnak ki ebből (is).

Israelben néhány éve valóságos tömegmozgalom indult a mobiliszolgáltatók antennái ellen, de hamar kiderült, hogy a helyzet ellentmondásosabb,

mint azt a mozgalmárok eredetileg feltételezték. Az emberek egyrészt minél jobb vételi lehetőséget, nagyobb térről szeretnének, másrészt viszont házaiknál, munkahelyeiknél nem akarnak antennákat látni. A szakértők szerint viszont a mobiltelefonok sugárzása akkor a legnagyobb, ha távoli, nagyhatású antennáról veszik a jelet, míg a sok kicsi, közeli antenna kevésbé veszélyes. A kérdést jelenleg a környezetvédelmi minisztérium szabályozza, honlapjukról bárki letöltheti az antennák listáját, s így akár lakásvásárlás előtt megtudhatja, merre található nagyobb antennák a közelben.

*

Rafi Kishon, az izraeli Zöld Párt egyik vezetője szerint a zöldmozgalmak legnagyobb baja éppenséggel Israel politikai helyzete. Mivel Israel mind a mai napig létéért küzd, az emberek többsége nem szentel ennek elég figyelmet a témának. Úgy vélik, előbb életben kell maradni, azután majd foglalkozunk a környezetszennyezéssel is. Európához képest ezért nagy a lemaradás a zsidó államban. Mindez persze rövidlátás, mert ha egy ilyen kis országban tovább pusztítjuk a környezetet, akkor hiába éljük túl a környező országokból leselkedő veszélyt – közben megmérgezzük, megbetegítjük, megöljük magunkat. Rafi tíz évig Németországban ta-

nult, ott lett állatorvos, ott tette magáévá ezeket a gondolatokat, ahol már régóta felismerték jelentőségüket, és a közéletben komoly szerepet játszanak.

Israelben folyamatosan nő a környezettudatosság, de a legutóbbi választásokon megint a biztonsági ügyek kerültek előtérbe. A legutóbbi helyhatósági választáson azonban már negyven város önkormányzatába jutottak be környezetvédők.

Az új törvények már szabályozzák a káros anyagok kibocsátását, de a gyakorlati végrehajtás meglehetősen lassan halad előre. A cél a személyes felelősség megteremtése: a gyár vezetője saját zsebéből fizessen, ha kárt okozott, sőt, akár börtönben ülje le büntetését. Mert olyan ez, mint a gondatlan emberölés: az ittas vezető sem akar senkit megölni, adott esetben mégis megteszi.

Ugyanakkor mindez kultúra kérdése is: hiába van törvény a fáradtolaj összegyűjtésére, sokan inkább kimennek a természetbe, és ott eresztik le az olajat, mert olcsóbbnak és egyszerűbbnek tűnik.

Az izraeli zöldeknek vannak kapcsolataik európai elvbarátaikkal, főként a német zöldek képviselőivel, akik ellátogattak Israelbe, és örömmel konstataáltak Israel évtizedes erdősítési programjának sikereit. Gondot jelent viszont a szorosabb kapcsolatokban, hogy Európában a zöldek általában Israel-ellenes baloldali mozgalmakhoz kötődnek, s értelemszerűen kevésbé nyitottak az együttműködésre. Környezetvédelmi ügyekben bizonyos területeken még a Palesztin Hatósággal is létezik kooperáció.

A már említett nagy témákon (szennyező ipari létesítmények, a tengerpartok védelme) túl fontos kérdés Israelben a kerékpárutak ügye, a tömegközlekedés támogatása az autós közlekedés ellenében, az elektromos autók mielőbbi bevezetése, az áramtermelő erőművek átállítása szén és olajtüzelésről napenergiára.

Shiri Zsuzsa

Schiffer András édesapja Schiffer Péter szociológus, bankszakember, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) Hivatalának volt főigazgató-helyettese. Két nagybátyja Schiffer Pál filmrendező és Schiffer János 1994-2006 közötti MSZP-s főpolgármester-helyettes. Nagyszülei Schiffer Pál és Szakasits Klára (Szakasits Árpád lánya). Dédapja Szakasits Árpád újságíró, politikus, köztársasági elnök, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának első elnöke. Szakasits Árpád és Schiffer Pál ún. baloldali szocdemek voltak, 1948-ban támogatták az MKP-vel való egyesülést. Schiffer Pált és Szakasits Klárát az '50-es években a volt szocdemek elleni indított koncepció perben elítélték és bebörtönözték/internálták, Schiffer András édesapja a Hortobágyon nőtt fel, a családját folyamatosan megfigyelték a Kádár-rendszerben is.

Schiffer András 1990-ben egyik alapítója és 1992-ig

ügyvivője az Ifjú Szocialisták mozgalmanak, ekkor kilépett a szervezetből. 1995-ben szerzett jogi doktorátust az ELTE-n. Dolgozott a Habeas Corpus Munkacsoportnál, valamint a Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum jogsegélyszolgálatánál is. Előbbi szervezet a melegek, bántalmazott nők, míg utóbbi a pszichiátriai betegek jogvédelmét látta el. 1996-tól a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) munkatársa, 2004 és 2008 között a szervezet ügyvivője. Innen 2008 nyarán lépett ki, a későbbi Lehet Más a Politika mozgalom előkészítésében vállalt szerepe miatt. A közéletbe jogvédő tevékenységén kívül a zöld mozgalmon keresztül is bekapcsolódott, amikor 2002-ben a Védegylet szervezőbizottságának tagja lett. 2005-ben ő vezette a Súlyom László köztársasági elnökké választását célzó kampányt.

Forrás: Wikipedia, www.parlament.hu; www.mandiner.hu

„A Magyarországon kialakult bal-jobb szembenállás hamis”

Schiffer Andrással, a Lehet Más a Politika választmányi tagjával, parlamenti frakcióvezetőjével beszélget Gadó János

– Az LMP indulása engem Fidesz vagy az SZDSZ húsz évvel ezelőtti indulására emlékeztet. Reményteljes, fiatal párt, tehetséges és tiszta múltú vezetőkkel, magas etikai mércével. Aztán – mondják sokan – majd úgys a többi politikai párt sorsára jut a hatalomért folytatott küzdelemben.

– A helyzet, amely 1989 táján megszülette a rendszerváltó pártokat, egészen más, mint a mai. Előbbieket az államszocializmussal szembeni tiltakozás hívta életre. A mostani új pártokat – beleértve a szélsőjobbokat is – viszont az elmúlt húsz év politikai teljesítménye, a politikai korrupció felett érzett felháborodás. Az új pártoknak, mint amilyen az LMP, ezért nincsen hibázási lehetőségük, mert a kommunista rendszert leváltó pártokkal sokkal türelme-sebbek voltak az emberek, mint e mostaniakkal. Ez óriási különbség. Persze sok apróságból lehet tanulni. Bármilyen tiszták valakinek a szándékai, nem lehet morális piedesztálról kioktatni a magyar társadalmat. Továbbá fontos, hogy a párt belső viszonyai is demokratikusak legyenek, hogy a döntéshozatal és a finanszírozása is tökéletesen átlátható legyen.

Az 1987-90 közötti időszakot sok elemző a „körök korának” nevezte. Ám ezek a körök, amelyek megszülték a rendszerváltó pártokat, nagyon gyorsan eltűntek: a Szeta, a Duna-kör alapítói felszívódtak a parlamenti politikában. A

Védegylet, a Humusz, a TASZ, a Helsinki bizottság viszont ma is működik. Túléltek azt, hogy néhány vezetőjük bejutott a parlamentbe. Az viszont nagy feladat, hogy parlamenti pártként az LMP hogyan tart fenn szerves kapcsolatot a mozgalmakkal, amelyekből vétetett. Ha nem marad fenn állandó oda-visszacsatolás, akkor nagyon hamar bajba kerülünk.

– **Röviddel ezelőtt egy interjúban azt mondta, hogy a történelmi traumákat ki kell beszélni. Ám ezekről rengeteget beszéltek: a baloldal a Holokausztról, a jobboldal a magyarokat ért traumákról, mindenekelőtt a kommunizmusról. Mindkét oldal mondta a magáét. Lehetséges áthidalni ezeket a nagyon mély árkokat?**

– Magyarországon nem úgy alakulnak a politikai törésvonalak, hogy a jó életről, az ország jövőjéről ki mit gondol, hanem hogy a magyar múltról ki mit gondol. Szerintem a napi politikának túl kell lépni a XX. századi sérelmeken. A Jobbik által kezdeményezett Trianon-vitanap kapcsán mondtam azt, hogy jó volna elérni: a Holokausztról ne csak az ún. baloldal, Trianonról pedig ne csak az ún. jobboldal tudjon tisztességesen beszélni. Éppen ezért ne a napi parlamenti politikai vitákban beszéljenek erről. Elég gyalázatos, hogy a Trianon törvényjavaslat-hoz az MSZP benyújt egy módosítást, hogy ugyanez a törvény emlékezzen meg május 9-ről is. Abban a pillanatban a Jobbik elkezd relativizálni a Harmadik Birodalom bűneit a magyar parlamentben. Ha kivesszük ebből a napi politikai taktikázásból a XX. századi sérelmekről folytatott beszédet, akkor van esély arra, hogy higgadt légkörben, egymás szenvedéstörténeteire figyelve lehessen párbeszédet folytatni.

– **Többször elhangzott az LMP képviselői részéről, hogy a párt nem szeretne a hagyományos bal- és jobboldal dimenzióiban mozogni. De az LMP-t mégiscsak azok a szavazók juttatták be a parlamentbe, akik a ballib koalíció lehanyaglásával alternatíva nélkül maradtak.**

– Onnan indulunk ki, hogy az 1990 után Magyarországon kialakult bal-jobb szembenállás hamis, ebben nem kívánunk részt venni. Ha pontosan

használnánk a bal és a jobb fogalmát, nem azok állnának a két oldalon, mint akik ma állnak. Amúgy én is érzékelem – és ez törvényszerű –, hogy szavazótáborunk korábban nagyobb részt a ballib oldalra szavazott, elsősorban az MSZP-re. Ugyanakkor sokan vannak köztük olyanok is, akik meggyőződésből vagy az életkoruk okán eddig nem szavaztak. És nem nagy számban, de megjelentek azok, akik eddig csak antikommunista hevületből szavaztak a Fideszre, de most minket

választottak. Vidéki fiatal szavazók körében már most is érzékelhető volt egy kisebb verseny a Jobbik és az LMP között.

– **Ez a két fiatal, erőteljes párt, amely most lépett a politikába, nem fogja újratermelni a hagyományos bal-jobb megosztottságot? A Jobbikkal szemben elég nehéz lesz nem hagyományos értelemben baloldalinak lenni.**

– A Jobbik és a többi párt között van egy fundamentális különbség: a Jobbik radikálisan tagadja a polgárok egyenjogúságát. Ez számunkra elfogadhatatlan, így elsősorban ez okoz köztünk feszültséget, nem a múlt rendszerben elszenvedett sérelmek. A Jobbik és az LMP közötti különbségek a mai magyar társadalomról vallott nézetekben gyökereznek. Természetesen a múltat is másképp értékel-

jük. De ezzel együtt sem szeretnénk történelmi vitába bonyolódni a parlamentben. Ám amikor a Jobbik cigánybűnözést, cigánymaffiát emleget, mi ezt visszautasítjuk.

– **A Jobbik egy közleményében méltatta az LMP-t, amiért szintén ellenzi a Holokauszt (illetve most már a kommunizmus bűneinek) tagadását tiltó törvényt.**

– Ahogy mondani szoktuk: egyetértés lehet a Jobbikkal, együttműködés nem. Itt is egyetértünk, csak épp az érvrendszerük más. Nagyon kártékonyak tartjuk, hogy választási kampány témájává teszik a történelmi traumákat. Nem szeretnénk büntetőjogi eszközökkel méricskélni, hogy egyenlőek-e ezek vagy sem. Nekem például, akinek felmenőit kiirtották a Holokauszt során, még sérelmesebb, amikor egy jobbikos képviselő közli, hogy a Holokauszt nem a magyarság tragédiája. De nem gondolom, hogy őt ezért meg kéne büntetni. Viszont a köztársasági elnök nagyon pontosan fogalmazott, amikor azt mondta: amit jogi értelemben el kell viselni, azt morális politikai értelemben nem kell eltűrni. Nem véletlen, hogy a „cigánybűnözés” kifejezést mi minden alkalommal visszautasítjuk.

– **A „gyűlöletbeszéd” kifejezésnek az LMP számára van bármiféle jelentése?**

– A „közösség elleni izgatás” értelmében, amely hatályos passzus a büntető törvénykönyvben. Ez az amerikai és annak nyomán a strasbourgi joggyakorlat szerint a *Clear and present danger* (közvetlen és nyilvánvaló veszély) esetére szól. Amikor tehát egy melegfelvonulás résztvevői felé a feldühödött neonáci tömeg azt kiabálja, hogy „buzikat a Dunába, zsidókat meg utána”, akkor megvalósul ez a tényállás. Kár, hogy amikor a szocialisták az antifasizmus és a gyűlöletbeszéd kampánytémává tételen buzgókodtak, a saját rendőreiket nem nagyon bíztatták arra, hogy ezekben az esetekben alkalmazzák a hatályos törvényeket. Számos ilyen eset volt az elmúlt években, és a szocialista irányítás alatt álló rendőrség nem gondolta, hogy ezek miatt eljárásokat kéne indítani közösség elleni izgatásért. Ha ezt megtették volna, majd úgy találják,

hogy ez nem jár eredménnyel, akkor legalább érdemes lenne vitatkozni. De hogy van az, hogy a rendelkezésre álló eszközöket nem alkalmazzák, miközben már a szigorításért kampányolnak?

Amúgy én ezzel együtt sem értek egyet a szólásszabadság korlátozásával, nem hiszem, hogy ily módon védettebbek lesznek azok, akikkel szemben gyűlöletet keltenek különböző neonáci csoportok. Azt gondolom, van még alkotmányos eszköz, amivel hatékonyabbá tehető az antirasszista fellépés. Jónéhány előkészületi cselekménye van a rasszista típusú garázdaságnak, és ma a törvény nem ad lehetőséget az ezzel szembeni fellépésre. Amikor internetes portálokon huli-gánbandákat mozgósítanak mások zaklatására, bántalmazására, hiába van erről tudomása rendőrségnek vagy a titkosszolgálatnak, nincs megfelelő jogi eszköz, hogy ezeket a támadásokat megelőzzék.

– **Az LMP egyik állásfoglalása szerint: „Nem fogunk beállni azoknak a sorába, akik a politika húszévnnyi teljes közönye után a legszegényebbekben, köztük a cigányokon akarják elverni a port a másfél éve beköszöntött gazdasági válság kellemetlen következményei miatt.” Becslések szerint a romaprogramokra az elmúlt tíz évben 120 milliárd forintot költöttek. Ezt azért közönynek nem lehet nevezni.**

– A politika közönyét mi, színvak módon, a leszakadó 1-1.5 millió ember sorsa iránti közönyként értelmezzük. Ővelük szemben igenis érzékelten és közönyös volt a magyar politika. Meglehet, hogy voltak romaprogramok, beágyazva különböző kampányokba. Ám azok, akik menedzseltek ezeket a programokat, a neoliberális gazdaságpolitika feltétlen híveiként megteremtették azokat a viszonyokat, amelyek konzerválták a nyomort. Nem lehet folytatni azt, amit az SZDSZ csinált: egyfelől az emberi jogok élharcosa, a számkivetett, kizsákmányolt csoportok szószólója, másfelől olyan gazdaság- és társadalompolitikát képvisel, amely konzerválja a kizsákmányolást és a szegénységet. Ezzel együtt teljesen hiteltelen és hatékonytalan roma felzárkózási programokat menedzselni.

NÉMETH ENDRE

Lehetett volna más Lányi András?

A Lehet Más a Politika komoly sikert ért el az áprilisi választásokon. Magyarországon elsőként jutott be az Országgyűlésbe zöld, vagy pontosabban fogalmazva: ökológiai párt. Az LMP újonc létére magabiztosan lépte át az ötszázalékos parlamenti küszöböt, a szavazatok közel nyolc százalékát szerezve meg. Emeli a siker jelentőségét, hogy számtalan zöld párt próbálkozott már Magyarországon a parlamentbe jutással, de legtöbbször már a nevére sem emlékszünk.

Az LMP sikere a szűkebb értelemben vett Közép-Európában példátlan, Európában is jónak számít, és a poszt-kommunista régió más országaiban is ritkaság számba megy. Ez utóbbi térségben említésre méltóak még az észtlendek, akik az LMP-hez hasonló eredményeket értek el a legutóbbi választásokon. A bolgár zöldek képviselői egy baloldali koalíció részeként, a parlament ellenzéki soraiban foglalnak helyet. Kétségteljesen a legsikeresebb Európában a Lett Zöld Párt, amely 2004-ben miniszterelnököt is adott Lettországnak, és a legutóbbi választásokon is közel 17 százalékot szereztek lett „kisgazda” partnereikkel unióban.

Mindez jelzi, hogy a zöld mozgalmak nehéz, de nem reménytelen helyzetben vannak a nemzetközi politikai küzdőtéren. Hajlamosak vagyunk elfeledkezni róla, hogy Magyarországon sem az LMP volt az első „zöld fecske”. A zöld mozgalmak az elmúlt 20-25 évben több országos jelentőséggel eredményt értek el.

Lányi András

*

Lányi András, a hazai ökológiai gondolkodás és civil szerveződések meghatározó alakja 1988-ban csatlakozott a Duna Körhöz, amely a múlt rendszer legszélesebb tömegbázissal rendelkező, rendszerkritikus mozgalma volt. Tíz évvel később, 1998-ban jelentős szerepet játszott a Horn-kormány megbuktatásában. 2000-ben egyik alapítója a Védegyletnek, amelynek nem titkolt célja a civil mozgalmi jelleg meghaladása és a zöldek politikai megszervezése volt. Két párt is alakult a Védegylet bázisán. Az Élőlánc Mozgalom Magyarországi ágát a génmódosított kukorica ügyében az Európai Unió szintjén átütő sikert ért el. Lányi András szervezőképességének és ritmusérzékének is köszönhetjük az első zöld köztársasági elnököt is: Sólyom Lászlót.

Természetesen a felsorolt eredmények nem köthetők kizárólag egy személyhez. Mégsem túlzás azt mondani, hogy a rendszerváltás utáni időszak egyik legbefolyásosabb parlamenten kívüli politikusa Lányi András volt. Az LMP parlamentbe kerülésével domi-

náns szerepe véget ért a zöld mozgalmakban, és egy új korszak köszöntött be az ökológiai politizálásban. Indokolt tehát áttekinteni a Sólyom László jelölő Védegylet, a parlamentbe kerülő LMP és Lányi András pártja, az Élőlánc Mozgalom Magyarországért közötti viszonyokat.

Mielőtt azonban ezt tennénk, ejtsünk pár szót Lányi András családi indíttatásáról és a zöld mozgalmak gyakorlati nehézségeiről és filozófiai hátteréről.

Elmondható róla: nem esett messze az alma a fájától. Lányi nem annyira intellektuális fejlődésének köszönhetően áll szemben a bal és a jobboldali diktatúrákkal, hanem gyermekévei és a korábbi generációk tapasztalatai alapján. Édesapja 1944 őszén megszökik a munkaszolgálatból, és a Felvidéken egy szlovák partizánalakulathoz csatlakozik. Ennek ellenére 1948 után kezelésbe veszik a kommunista katonai elhárítás emberei, és életre szóló egészségkárosodást okoznak neki. Lányi gyermekként, testközelből látja az '56-os forradalmat. Édesanyja október 23.-án elviszi a Bem térre, a tüntetők közé. Otthonuk ablakából látja a körüti ütközeteket. Bátyja részt vesz a Rádió ostromában. Várható volt, hogy Lányi András nem szokványos döntéseket hoz majd, és egyaránt távolságot tart a jobboldali szélsőségektől és az MSZMP utódpártjától.

A zöld értékrend politikai képviselete számtalan nehézségbe ütközik. A környezetvédők az éghajlatváltozással olyan veszélyre hívják föl a figyelmet, amely nem szerepel az emberiség történelmi tapasztalatai között, így az ilyen kampánynak nincs elég mozgósító ereje. A természettudomány sem tud tökéletesen meggyőző érveket adni a zöldek kezébe. Az éghajlat – rendkívüli összetettsége folytán – nehezen modellezhető, így a különböző modellek között kísérletekkel sem tudunk biztos kézzel választani.

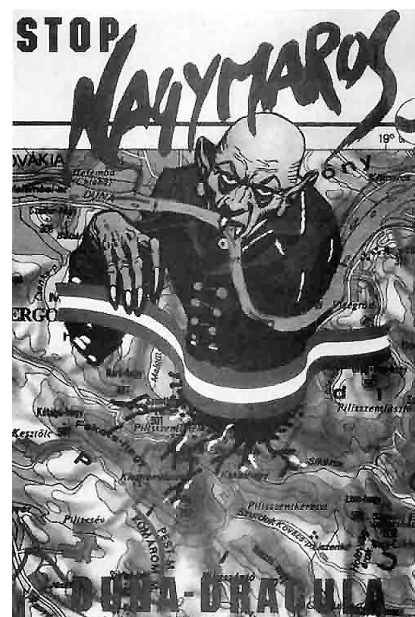
A zöldek időérzete is eltér a demokrácia ritmusától. A vizionált ökológiai katasztrófa a választási ciklusokhoz képest a távoli jövőben van. A hiteles zöld párt tehát sohasem egyszerűen ellenzéki, hanem mindig rendszeridegen. A zöldek élesebb kritikáját adják a modernitásnak, mint a nemzeti radikálisok.

Magyarországon a rendszerváltás elsősorban abban különbözött a kör-

Gabčíkovo Stauwerk. Bős-Nagymaros látképe

Lányi András akcióban

Plakát a vízlépcső ellen (Duna Kör)

nyező országokétól, hogy nem kísérték megrendítő erejű tömeges megmozdulások, és nem jöttek létre széles támogatottságot élvező ellenzéki mozgalmak. Egyetlen kivétel volt: a Duna Kör. A Duna Kör, mely eredetileg a Bős-Nagymarosi vízlépcső ellenzőit fogta össze, 1984-ben alapította Vargha Já-

nos. „1988-ban már tízezrek tüntetnek a parlament előtt, amely óriási többséggel a beruházás folytatása mellett dönt. A Bős-Nagymaros elleni demonstráció nemcsak a környezetvédők, hanem a rendszerváltó ellenzék legfontosabb akciója lesz. 1989 után azonban a zöld mozgalmak súlytalanná válnak”. Ám a Duna Kör elpárolgása a közéletből nagyobb űrt hagyott maga után, mint akkor gondoltuk. Egy, a Duna Körre épülő, markánsan ellenzéki mozgalom lett volna az egyetlen reális lehetőség az alulról érkező impulzusokat is magába integráló rendszerváltásra.

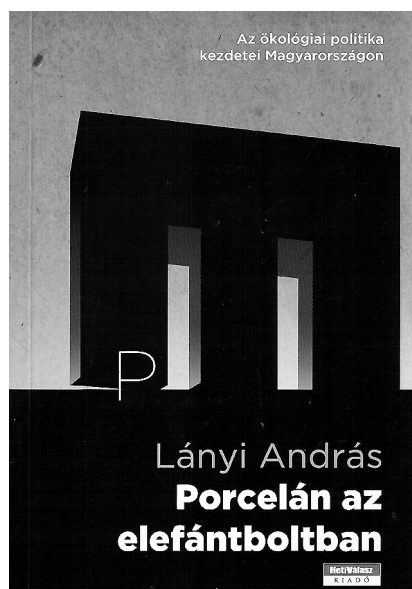
A felülről vezényelt rendszerváltás érintetlenül hagyta a baloldal fontos formális és informális hatalmi centrumait, ami a jobboldalt egy saját, belső törésvonalait elfedő, egységes ellenpólus kiépítésére ösztönözte. Mire a nagy mű elkészült, Magyarország többször is az államcsőd közelébe került és a jobboldali radikálisok tekintélyes támogatottsággal bejutottak a parlamentbe. A kölcsönös félelmek által irányított, polarizált hatalmi erőter kontraproduktívnak bizonyult.

A Horn-kormány utolsó évében a szocialisták újra felmelegítették a vízlépcső megépítésének ügyét. Lányi András az egyik motorja volt a vízlépcső elleni demonstrációknak, és meggyőzően képviselte kritikai nézetét az országos médiában is. A jobboldali győzelem a Bokros-csomag ellenére erősen kétséges volt. Nem sikerülhetett volna a kiscgazda visszalépések, a Fidesz '98-as alacsony elutasíthatósága és a vízlépcső elleni demonstrációk nélkül.

2005-ben a kormányzó szocialisták és a szabaddemokraták közötti belviszályok lehetetlenné tették a köztársasági elnök közös megválasztását. Ebben a patthelyzetben Lányi – György Lajos ötlete nyomán, Schiffer Andrással együtt – bravúrosan emeli be a parlamenten kívülről Sólyom Lászlót a jelöltek közé, aki el is nyeri az elnöki méltóságot. Sólyom László, az Alkotmánybíróság első elnöke, ma a legismertebb ökológiai értékrendet valló közszereplő Magyarországon, aki mellest a legkarakteresebb köztársasági elnökünk volt idáig.

Az eredeti Védegyletet 1842-ben alapították megyei és 1844-ben országos szinten, a hazai ipar támogatására. Kos-

A gát tervezett helyszíne. Az építkezés félbeszakadt, a tájat utólag rehabilitálták

suth a Pesti Hírlappal való szakítás után a Védegylet folyóiratába, a Hetilapba írt cikkeket. A Védegylet bázisára épült a liberális reformpártiak első országos politikai szervezete, az Ellenzéki Párt, amelynek programját Kossuth fogalmazta meg. Kossuth az Ellenzéki Párt színeiben, 1847-ben bejutott a pozsonyi országgyűlésbe, ahol az ellenzék vezetője lett. A folytatást ismerjük.

Az új Védegyletet is a politika, a zöld politika előzményének szánták alapítói. Ez utóbbi sem tudott azonban túllépni a magyar belpolitikai törvényszerűségein. A Védegyletből 2005-ben a Lányi Andrásához kötődő és egyértelműen jobboldali zöld párt szakadt ki: az Élőlánc Mozgalom Magyarorszáért.

Természetesen ennek a szakításnak is két olvasata van.

Lányi András egy évvel az országgyűlési választások előtt próbált meg pártot alapítani, amely Schiffer András és a hívei szerint rossz időzítés volt,

mert egy év nem lehet elegendő a választásokra való felkészülésre. Józanul visszagondolva az eseményekre, Schifferéknek volt igazuk ebben a kérdésben. A másik ütközőpont Lányi domináns vezetési stílusára vonatkozott. Ezt nehéz kívülállóként megítélni, de tény, hogy Orosz István, a kiváló esszéista, a Beszélő legendás nyomdásza is hasonló okok miatt távozott az Élőláncból. Az Élőlánc értékes ügyeket karolt föl, a kisiskolák védelmétől a nemzeti vagyon leltáráig, és számos értékes embert vonzott magához. Mégsem járt sikerrel. Nem állt össze egy, a széles nyilvánosság előtt meggyőző politikusi gárda, és az országos politikai klíma sem kedvezett egy jobboldali, zöld párt térnyeréséhez. A nyolcéves szocialista-szabaddemokrata kormányzás után a jobboldali szavazók összezártak, vagy radikalizálódtak.

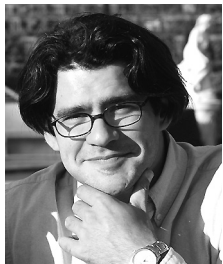
Ugyanez a folyamat viszont sikerre vitte az LMP-t. A baloldali és liberális szavazók tömegesen csatlódtak pártjaikban. Olyan úr keletkezett a baloldali pártpolitikai erőterben, amely valósággal beszippantotta az új, egyelőre hamvas politikai alakzatot. Feltűnő az egyezés a korábbi SZDSZ és a mostani LMP szavazatok területi eloszlása között. A kérdés az, hogy az LMP-t a szavazói tisztán liberális irányba tolják, vagy az LMP képes lesz a szavazóiban növelni zöld kérdések iránti érzékenységet.

Az LMP sikere nagy lehetőség a zöld gondolatnak. Rajtuk múlik, hogy sikerül-e a véletlenül megnyert szavazókat a zöld értékek felé orientálni és a közbeszédben napirenden tartani a zöld témákat. Az Élőlánc Mozgalom Magyarorszáért alapító tagjaként is gratulálunk a Lehet Más a Politika sikeréhez.

BERTA JÓZSEF

Német zöldek – közelebbről

Ha a német zöldmozgalom elődeit keressük, a nyugatnémet pacifista, atomenergiaellenes- ökoszocialista vonal és a demokrácia

mellett kiálló keletnémet emberi jogi mozgalom is elődöknek tekinthetők. A zöldek tényleg másképp politizálnak: a mai napig megpróbálják különválasztani a politikai mandátumot és a párton belüli tisztséget, politikai pártként pedig elsőként próbálták alkalmazni a rotációs elvet és vezették be a női kvótát. Gerhard Schröder kancellársága alatt a szociáldemokrata-zöld kormánykoalícióval pedig felnőtt a politikai körökben korábban nemegyszer mosolygást kiváltó ökopárt. Mára talán egyetlen párt sem engedheti meg magának, hogy ne foglalkozzon meg zöld tematikus programpontokat, a németországi Zöldek pedig önálló programmal rendelkeznek az oktatás, a közlekedés, a kül- és belpolitika, a mezőgazdaság, a fogyasztóvédelem és természetesen a környezetvédelem és az energiapolitika terén is. Jelenleg három német tartományban kormányoznak, a 2009-es országos választáson pedig történelmük legjobb eredményével, 10,7%-kal jutottak be a Bundestagba.

Az NSZK-ban 1980-ban alakult meg a Zöld Párt, mely '68-as diákmegmozdulásokból és a '70-es évek politikai és társadalmi mozgalmainak összefogásából keletkezett. Ezek a csoportok ökológiai célúak voltak, az atomenergia ellen léptek fel és erősen kötődtek a béke- és a nőmozgalmakhoz. A mai zöldek karizmatikus figurái közé tartozik Renate Künast, Claudia Roth, Joschka Fischer vagy Dani-

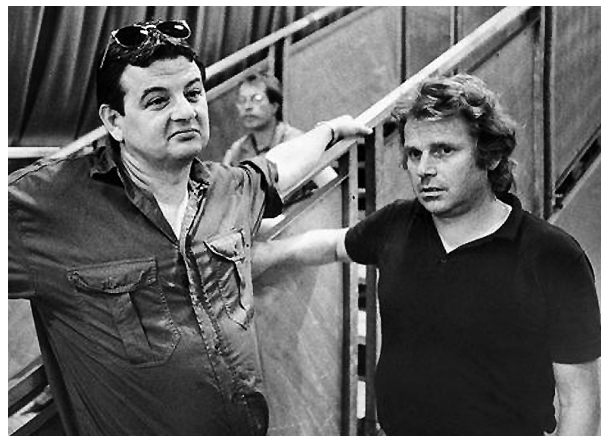
el Cohn-Bendit, a bevándorló háttérrel rendelkező török Cem Özdemir vagy az egyetlen közvetlen zöld mandátummal rendelkező Hans-Christian Ströbele, a berlini Kreuzbergből. Az alapítás évében tartott választások alkalmával még nem sikerült átlépni az 5 %-os küszöböt, de az azt követő tartományi választásokon ez már nem jelentett gondot.

A kialakult sztereotípiák szerint, melyek nem utolsó sorban '68 mítoszából is táplálkoznak, a „tipikus zöld választó” (mára) középkorú, egyetemi végzettséggel rendelkezik, városban

**Daniel-Cohn Bendit
(1968)**

**Joschka Fischer és
Daniel-Cohn Bendit
(1970)**

lakik, környezettudatosan él, biotermékeket fogyaszt, kerékpárral jár, vagy közösségi közlekedést vesz igénybe, és hosszabb utakat is inkább vasúton, mintsem autóval tesz meg. Háztartásában deklaráltan nem atomelektromoságból nyert áramot használ. Felmérések szerint¹ a Zöldek választói biztos egzisztenciával rendelkeznek, a párt mai szavazóinak többsége 35-45 év közötti (szorosan követi a 45-60 éves korosztály) és választóik „hajlamosak” a legkevésbé az előítéletes, a tekintélyvel szembeni kedvelő gondolkodásra.

A Zöldek elsőként biztosítottak politikai otthont bevándorló háttérrel rendelkező polgároknak, így ezek az emberek pártfunkciót és politikai mandátumot is elérhettek. Cem Özdemir a szimbolikus figura, aki török bevándorlók gyermekeként előbb a Zöldek parlamenti, majd EP képviselője volt, jelenleg pedig a párt megosztott elnöki pozícióját látja el, Claudia Roth-tal.

A pártot, alapításától az újraegyesítésig belső konfliktusok, heves viták jellemezték, melyekben az ún. fundamentalisták („fundi”/„sponti”) és a realisták („reáló”) álltak egymással

szemben. A „fundi” vonalat a rendszerkritika, a kapitalizmusellenesség jellemezte, míg a „reáló” alapvetően nyitottan reagáltak arra, hogy a párt részt vehet, illetve részt is vesz a kormányzati munkában. A konfliktus mára már a párt történelméhez tartozik, a Zöldek egy „ökologikus piacgazdaság” keretein belül próbálják megfo-

galmazni és elérni céljaikat. Az átmenetet talán a Zöldek volt külügyminisztere, Joschka Fischer személyesíti meg a legjobban, aki sok mindent csinált, mielőtt külügyminiszter lett, taxizott és utcai harcokban is részt vett. Külügyminiszterként vezette például az ENSZ BT ülését az iraki háborút megelőzően, ám például jellemző rá és mozgalmára is, hogy első miniszteri kinevezési oklevelét (még Hessen környezetvédelmi tárcája vezetőjeként) még tornacipőben vette át.

Megkerülhetetlen párttá 1998 után váltak, Gerhard Schröder kormányának tagjaként. Nem kis kihívást jelentett a hagyományosan pacifista pártnak az, hogy 1999-ben, a NATO Szerbia elleni bevetését kellett magyaráznia és indokolnia, melyben ráadásul a második világháború után először vettek be német katonákat az ország határain túl egy háborúban. Fischer ekkor Auschwitzra hivatkozva, a „So ha többé!” jelmonddal legitimizálta a bevetést, mely nem csak Németország szempontjából jelentett paradigma-váltást, hanem talán az egész nyugati világ számára fogalmazott meg egyfajta morális felelősséget a zsarnoksággal, a mézárásokkal és tömeggyilkosságokkal szembeni fellelést illetően. A zöld politika egyes pontjai folytonosan változtatták az egyesített Németország berendezkedését, gondolhatunk itt például az ökológiai adó bevezetésére (melyet a benzin árába építettek be) és az állampolgári jog reformjára, mellyel a bevándorlók integrálását ösztönözték a kettős állampolgárság lehetőségének bevezetésével. Ide tartozik az atomenergia használatának hosszútávú feladása, az egyneműek bejegyzett életársági kapcsolatának elfogadása és a megújuló energiák preferálásáról szóló törvény.

A 2005-ös választások után kialakult helyzettel, a nagykoalíció megalakulásával, a Zöldek ellenzéki szerepbe kerültek. A hatalmi opció alter-

**Daniel-Cohn
Bendit és
Joschka Fischer
(2008)**

natívánélküliségét a szociáldemokratákkal való partnerség felülírta. Az új próbálkozásokat, legalább is tartományi szinten, jól tükrözi, hogy ma három tartományi parlamentben, három különböző összetételű kormányban vannak Zöldek. Brémában a szociáldemokratákkal, Hamburgban a kereszténydemokratákkal, a Saar-vidéken pedig (egy úgynevezett Jamaika-koalícióban), a kereszténydemokratákkal és a liberálisokkal (fekete-sárga-zöld) kormányoznak.

Hasonlóan más pártokhoz, a Zöldek is rendelkeznek pártalapítvánnyal (Heinrich-Böll-Stiftung) ám – a többiekkel ellentétben – ez nem folytat közvetlen párttámogatást, Kelet-Európában sem. Ugyanakkor az európai zöl-

dek közös európai listát állítottak már a 2004-es EP választások alkalmával, ezen kívül közös európai Zöld programot fogalmaztak meg, és egymást is segítették a különböző zöld jelöltek.

A jelenlegi görögországi krízisben – mely kétségkívül hatalmas kihívást jelent az EU és az Eurózána országai számára is – a kormánykoalíció mellett a Zöldek szavazták meg (maratoni vita után) a segélycsomagot, míg a szociáldemokraták tartózkodtak.

A Zöldek, hasonlóan a német politika nagy szereplőéhez, szorgalmazták a közel-keleti békétárgyalásokat, miközben Izrael létjogosultsága vitán felül áll köreikben. A párt elítéli az erőszak bármely formáját, így kritizálják és elítélik az iráni atomprogramot, kétségbe vonják a jelenlegi iráni rezsim legitimitását. Markáns, kritikus álláspontot képviseltek XVI. Benedek pápával szemben a holokauszt-tagadó Williamson püspök visszafogadása kapcsán, amivel erősítették Merkel kancellárasszony pápát kritizáló pozícióját, jelezve, hogy az antiszemitizmus elleni fellépést és a holokauszt-tagadás elítélését Németországban az egész társadalom és a politikai élet vallja és követi.

Demokratikus gyűlölet

A nyugati emberjogi szervezetek rituálisan elítélik az antiszemizmust, az idegengyűlöletet és a rasszizmust, mégsem élvezik az – ilyen kérdésekre amúgy nagyon fogékony – nyugati zsidók osztatlan rokonszenvét.

A magyar olvasó furcsállhatja ezt, hiszen a honi szélsőjobb ellen fellépők bizvást számíthatnak e szervezetek támogatására. Ám tudnivaló: miközben a nyugati emberjogi harcosok a régi vágású antiszemizmust nem tűrik, az újabb keletű anticomunizmusban gyakran maguk is sárosak.

Nagy tényfeltáró riportot közölt nemrég az egyik vezető amerikai folyóirat, a *New Republic* a legnagyobb emberjogi szervezet, a *Human Rights Watch* (HRW) viselt dolgairól. Az előzmény: a HRW alapítója és első elnöke, Robert Bernstein a *New York Times* hasábjain nyílt levélben fordult szembe egykori szellemi gyermekével, szemére hányva annak Izrael-ellenes elfogultságát. „A HRW – írta – azok oldalára áll, akik Izraelt pária-státuszba akarják taszítani”. Mindez nem új, hiszen „a Vöröskereszt utáni legnagyobb civil szervezet”, és nem egy társát már legalább egy évtizede bírálják az amerikai zsidó fórumok, Izraellel szembeni elfogultságot vetvén a szemükre.

A nagy nyugati civil jogvédő szervezetek javarésze a hidegháború éveiben látta meg a napvilágot. Dokumentálták és pellengérre állították a kommunista világban (elsősorban a Szovjetunióban) elkövetett jogsértéseket, de a latin-amerikai katonai junták és az afrikai/ázsiai despotikus rendszerek is bőven adtak munkát. Abban az időben a demokráciák még kisebbségben voltak a világ or-

szágai között, és e szervezetek a kormányoknál jóval bátrabban küzdöttek a jogsértések ellen, mert nem kötötték őket gazdasági érdekek, háttéralkuk, diplomáciai formaságok. A nyugati zsidóság erősen rokonszenvezett velük, mert napirendjükön előkelő helyen szerepelt a szovjet zsidók helyzete.

Robert Bernstein 1978-ben alapította a Helsinki Watch-ot, miután a Szovjetunió aláírta a Helsinki szerződést, és számon kérhetővé váltak ott vállalt kötelezettségei. (A zsidók akkor is élen jártak az ilyen civil szerveződésekben: az

Izrael-ellenes tüntetés San Franciscóban

Amnesty International alapítója, Robert Benenson, szintén zsidó családból származott.) A Helsinki Watch-hoz hamarosan csatlakozott a latin-amerikai diktatúrákat figyelő *Americas Watch*, s ezeket számos további regionális *watch committee* követte, melyek 1988-ban – a nagy demokratikus világfordulat előestéjén – a HRW ernyője alatt egyesültek.

A '89 utáni időszak a civil szervezetek (ekkor kezdték őket, angol rövidítéssel, NGO-nak nevezni) hallatlan fel lendülését hozta. A hajdan alternatív szerveződések – komoly erkölcsi tőke birtokában – megérkeztek a politikai mainstreambe, és befolyásuk roppant módon megnövekedett. A HRW költségvetése ma évi 44 millió dollár, 90 országot monitoroz és évente több tu-

catnyi hivatalos jelentést tesz közzé (számtalan egyéb közleményről és háttéranyagról nem is beszélve). Az emberi jogok területén gyakorlatilag megkerülhetetlen. (Hasonlóan nagy befolyású szervezet a *Freedom House* a szabadságjogok terén, a *Médecins Sans Frontières* az emberi élet és az egészség védelmében, stb.)

1989 után, a kommunizmus bukásával és Latin-Amerika demokratizálódásával az immár nehézsúlyú NGO-k prioritásai megváltoztak. Változatlanul figyelemmel kísérték a megmaradt diktatúrák (Kína, Kuba, Irak, Irán) viselt dolgait, de egyre erősebben fókuszáltak Izraelre. Mindez egy darabig érthető volt: a közel-keleti konfliktust övezte a legnagyobb figyelem, s Izrael szabad beutazást biztosított minden NGO-nak – amit Kínáról vagy Kubáról nem lehet elmondani. Izrael tehát könnyű célpont volt. Mindez a „békefolyamat” (1990-2000) optimista évtizedében nem volt nagyon feltűnő.

Robbanásszerűen változott a helyzet a második intifáda kitörése után. A világ tévéképernyőit előtörték a palesztin gyerekholttestek premier plánban tált képei, és a kötelező felháborodásból az NGO-k sem maradhattak ki. A HRW is egymás után adta ki az Izraelt keményen bíráló jelentéseit, és hamarosan szembe került az amerikai zsidó szervezetekkel, amelyek felhánytorgatták, hogy csaknem annyit bírálja Izraelt, mint a Közel-Kelet összes elnyomó rezsimjét együttvéve. A nagy NGO-k ugyan nem vállalták fel a „haladó közvéleményben” eluralkodó szélsőséges hangnemet (ahol Izraelt népiirtással vádolták és a náci Németországgal hasonlították össze), de jelentéseikben Izraelt „megkülönböztetett figyelem” övezte. 2002-ben – mikor a dzsenini menekült-táborban zajló harcok során Izraelt „népiirtással” vádolták meg – a HRW cáfolta ezt, de jelentésében súlyosan elmarasztalta Izraelt az emberi jogok megsértésében, miközben csak öt hónappal később ért rá foglalni az öngyilkos palesztin merénylettekkel (melyek az izraeli akciót kiváltották) és öt évvel (!) később a Gázából Izraelre kilőtt rakétákkal – írja a *New Republic* idézett riportja.

Az NGO-k körében eluralkodó hangulatról világos képet adott a 2001-es Durbani tanácskozás. Első nagy világ-

találkozzuk, amely a rasszizmus elleni küzdelem jegyében ült össze, az elszabadult Izrael-ellenes (és gyakran nyíltan antiszemita) indulatok színterévé vált. (Durban neve ma már szimbólum az izraeli köztudatban.) A nagy NGO-k ugyan távol tartották magukat ettől a hangnemtől, de nem is ítélték el azt.

Robert Bernstein éveken keresztül próbált befolyást gyakorolni a hajdan általa életre hívott HRW irányvonalára, de sikertelenül. Alapítóként ma is általános tisztelet övezi, de álláspontját nem fogadják el. Az utolsó csepp az volt a pohárban, amikor a HRW jelenlegi igazgatóját sikertelenül próbálta rávenni, hogy foglalkozzon az iráni elnök kijelentésével, mely szerint Izraelt le kell törölni a térképről. A megszólított a New Republic cikkírójának is kifejtette: „Mi nem foglalkozunk ilyen fenyegetésekkel, mint ahogy önmagában az agresszióval sem foglalkozunk. Mi csak azt vizsgáljuk, hogyan viselkednek... miképpen háborúznak.”

Ma a nyugati országok kormányai általában tartózkodnak az éles Izrael-el-

lenes retorikától – utóbbit az NGO-k, a civil szféra vállalja föl. A brit egyetemi oktatók szakszervezete (UCU) például már többször hirdetett bojkottot izraeli egyetemek, vendégtanárok és diákok ellen, amit Gordon Brown miniszterelnök elítélt, és válaszul egy brit-izraeli tudományos együttműködési programot indított el.

A civil szféra, a nyugati demokráciák szíve, ma az Izrael-ellenes akciók legfőbb hordozója. Innen indulnak ki a bojkottra, szankciókra, tőkekivonásra felhívó kezdeményezések, melyek mára elérték a szakszervezeteket, az egyetemi szférát, az egyházakat, a médiát, és mindenekelőtt az Internet világát. A nyíltan meghirdetett cél az általuk rasszistának kikiáltott zsidó állam gazdasági és politikai ellehetetlenítése, delegitimálása – ez a módszer Dél-Afrikával szemben már egyszer sikerre vezetett.

Izraeli stratégiai szakértők felhívják a figyelmet, hogy – nem is olyan hosszú távon – ez a veszély a katonai fenyegetéssel azonos súlyú lehet. Izra-

el gazdasága, tudományos élete súlyos károkat szenvedhet egy kiterjedt bojkott következtében. Arra is rámutatnak, hogy az ország erre a kihívásra nincsen felkészülve, mert hálózatok ellen csak hálózat léphet föl eredményesen. Kevésbé hatékony, ha – például – a gombamód tenyésző Izrael-ellenes blogokkal kormányzóvivők próbálják felvenni a harcot.

Erre alkalmas hálózatok, ma leginkább Amerikában léteznek. Ilyen az NGO-kat vigyázó *NGO-monitor*; az ENSZ Izrael-ellenes határozatait bíráló *UN Watch*; az egyetemi akadémiai világban tevékenykedő *Scholars for Peace in the Middle East*, vagy a campusokon eluralkodó Izrael-ellenes mozgalmakat kontrázó *Stand with Us*. Legnagyobb sikerük az volt, amikor a brit akadémiai bojkott kezdeményezőit ellenlépésekkel fenyegették meg: 400 amerikai egyetem vezetője írta alá azt a nyilatkozatot, hogy nem hajlandók együttműködni Izraelt bojkottáló intézményekkel.

Gadó János

„Egyáltalán nem érdekel a Hegedűs a háztetőn”

Tuvia Tennenboim 1994-ben alapította a New York-i Zsidó Színházat, melynek azóta rendezője és igazgatója. Az *utolsó zsidó Európában* című darabját május 28-án és 29-én mutatták be a Tűzraktérben, saját rendezésében, a Radikális Szabadidő Színház és a Budapesti Zsidó Színházból Salto Mor(t)ale társulattá vált színházi csapattal. Az interjú is itt készült az amerikai íróval, rendezővel, egy májusi próba szünetében.

– *Milyen hagyományai vannak a zsidó színháznak Amerikában?*

– Az amerikai jiddis színház a kelet-európai zsidó bevándorlást követő

korszakban élte virágkorát New Yorkban, és a sikeresekről, a befutottakról mesélt a bevándorlóknak. Ebből a mai napig fennmaradt a Folksbine Theatre, de ma a zsidók közül már csak Williamsburg és Boro Park környéki jesiva-növendékek tudnak jiddisül, akik nem járnak színházba. A Folksbi-

ne színészei nem értik a jiddist, külön tanár tanítja be nekik a helyes kiejtést, a közönség pedig kivetítőn követi az angol szöveget – vicc az egész.

A mi indulásunk évében működött még két másik angol nyelvű zsidó színház New Yorkban: a Jewish Rep Theater és az American Jewish Theater. Ma már csak mi vagyunk a színen a városban, illetve New York államban. Van még néhány zsidó színház Amerikában, ezek jóval sekélyesebbek: a Hegedűs a háztetőn adják elő x-edik feldolgozásban meg hasonló folklorisztikus darabokat. Meg olyan sztorikat, hogy az apa orvos, az anya ügyvéd, a fiuk rendkívül tehetséges, de beleszeret egy sikszébe, ám a végén minden rendbe jön, és elköltözik Miami Beachre. Borzasztó sekélyes. Mi politikai szín-

házat csinálunk, amely rendkívül direkt módon szembesíti a nézőket aktuális kérdésekkel, anélkül, hogy mindenáron választ keresne rájuk. Nem kínál könnyű szórakozást, ebből a szempontból inkább az európai stílust követi. Az amerikai színház könnyed, szórakoztató, Broadway-stílusú. A mi színházunk szemlélete nagyon modern. És nagyon zsidó, amennyiben olyan kérdéseket feszeget, mint például az arab–izraeli konfliktus. Foglalkozunk a Hamasszal, a telepeseikkel, néha még a náci nézőpontját is bemutatjuk – hogy érthető legyen, miért tették, ami tettek.

– Klasszikus darabokat is bemutatnak?

– Nem, mi nagyon aktuális kérdésekkel foglalkozunk, mint például a modern technika az ultraortodoxoknál. A *Kóser mobiltelefon* című darabunk azt mutatja be, hogy ők a modern technológiát a tömegek ellenőrzésére használják, ami nem nyitottá, hanem egyre zártabbá teszi a közösségüket. De minden téma érdekel, ami fontos és lényeges a mai zsidó világban. Például a diaszpórabeli zsidó lét, a zsidók és feketék viszonya.

– Az előadott darabok javának Ön a szerzője is?

– Igen, bár ne így lenne! Sok éve már, hogy felkértem szerzőket, írjanak számunkra, de nagyon gyatra darabok érkeztek. Szomorú, hogy zsidó színház számára csak ilyeneket írnak. Azt hiszik attól zsidó egy színdarab, hogy a főszereplőt Cohen-nek hívják. Egyáltalán nem érdekelnek az olyan sztorik, hogy egy szegény zsidó elindul Bloomingdale-ből, karriert csinál és házat vesz Miami Beach-en. Egyáltalán nem érdekel a Hegedűs a háztetőn – nincs vele semmi bajom, remek darab, de ezek az idők elmúltak. Nem akarok Neil Simon típusú énekeseket, nem hiszem, hogy a zsidóság túléléséhez ez elegendő. A színháznak haladnia kell a korral. Az új nemzedéknek új darabokra van szükségük.

– Mennyire vannak benne a New York-i színházi élet sűrűjében? Az előadásaik ott vannak a trendi magazinok programjai között?

– Persze hogy ott vannak, éppúgy, mint minden más színház programja. Mindenki tudja, hogy létezőnk, hiszen már tizenhat éve a színen vagyunk.

Már minden New York-i lapban készült velünk interjú, ismerem a legtöbb New York-i producert és kritikust. Nem nagy ügy, ennyi év után.

– Van állandó helyiségük, ahol felépnek?

– Nincs, a színházat béreljük. Inkább a művészettel foglalkozunk, nem az üzlettel, a pénzt előadásokra költjük és nem ingatlanra. A New York-i színházak 95 százaléka ugyanígy van ezzel, beleértve a Broadway színházait is, mert az ingatlan roppant drága. Amerikában – Európával ellentétben – a kormány nagyon csekély mértékben támogatja a színházakat, ezért nincs saját épületük.

– Tehát a New York-i színházak állandóan vándorolnak?

– A legtöbbje igen.

– Hány néző fér be a színházukba?

– Száz. A korábbi helyünkön száznegyven, de ez a különbség nem lényeges.

– Mennyi ideig játszanak egy darabot?

– Változó. A fent említett, *Kóser telefon* négy hónapja megy, *Az utolsó zsidó Európában* két éve.

– Honnan fedezik a kiadásaikat?

– Szerencsések vagyunk, a bevétel legnagyobb része a jegyeladásokból származik. Támogat bennünket New York állam és a város is, továbbá magánszemélyektől is érkeznek adományok. A legtöbb színháznál nem ez a helyzet, náluk a legfontosabb tételt az adományok jelentik.

– Profi vagy amatőr színészekkel dolgoznak?

– Többnyire profikkal, de megesik – nagyon abszurd darabok esetén – hogy inkább amatőröket választok. Ez fejtetőre állított logika, de számomra könnyebb amatőröket betanítani egy nagyon abszurd darabra, mert őket kevésbé köti a rögzült szakmai rutin. Az amerikai színészek nem igazán kedvelik az abszurd színházat. Ha hagyományosabb darabról van szó, akkor inkább profi színészeket alkalmazok.

– Melyik volt a legsikeresebb darabjuk?

– Ha az előadások számát tekintjük, akkor *Az utolsó zsidó Európában*, ami két éve megy nálunk, Varsóban pedig az állami Teatr na Woli harmadik éve játssza. A *Last Version* című darab Né-

metországban már öt éve megy különböző színházakban. Ez a Közel-Keletről szól, a Hamaszról meg a telepesekről. Minden darabnak megvan a maga külön élete. Az egyiknek a jogát megvásárolta egy filmproducer, azóta évről évre kapjuk a jogdíjat – ha tehát pénzben mérjük a sikert, ez van az első helyen.

– Miről szól *Az utolsó zsidó Európában*?

– Egy zsidó fiú feleségül akar venni egy lengyel katolikus lányt. A menyasszonyának az ottani légkörben nem beszél a származásáról, „keresztény ateistának” mondja magát. Két nappal az esküvő előtt egy mormon családkereső érkezik a városba, aki kideríti, hogy a zsidó fiú apja valójában náci volt, a lány pedig zsidó származású. Vajon mindennek ellenére összeházasodnak?

– A lengyel közönség jól fogadta a darabot?

– Igen, annak ellenére, hogy korábban az amerikai lengyel követség tiltakozott a bemutató ellen, mondván, hogy antiszemita hírből tünteti fel az országot. Az itteni lengyel konzulátussal is meg kellett harcolnunk. Egy szerűen nevetséges, mennyi küzdelem előzte meg a bemutatót. De most már három éve megy a darab Varsóban, és a lengyel közönség reakciója pozitív. Azt mondják: senki nem beszél nekünk arról, hogy mit csinálunk rosszul. A darab emlékeztet bennünket arra, mennyit kell még dolgoznunk, hogy leküzdjük a saját rasszizmusunkat és antiszemitizmusunkat.

– Szóval a darab tükröt tart a lengyelek elé?

– Igen, és ők elismerik: valóban, szeretünk szemet hunyni az antiszemitizmus láttán, azt mondjuk, ez csak a huligánok műve, de a darabban látjuk, hogy ezek a testvéreink, hogy ezek mi vagyunk. A darab talán felébreszti őket, és végre egyszer így szólunk majd: Elég, ami sok, az sok! Valamit tennünk kell.

– A darab pesti bemutatója a Tüzközpontban lesz, ami nagyon alternatív színház.

– Ez rendben is van, az alternatív színházak szabadszellemeük, nekik kell elkezdni. New Yorkban is így megy ez: az új darabok az off-off Broadway-n indulnak és idővel elkerülnek a Broadway-re. A nagy színházak ódz-

kodnak az első lépéstől, csak a pénzen jár az eszük, örökké azt kérdik: Jó ez nekünk? Az alternatív színházak ilyenével sokkal kevesebbet törődnek. Ezért remélem, egy magyar színház is bemutatja majd a darabot, mert Magyarországon is probléma az antiszemitizmus, a Jobbik felemelkedése.

– **New Yorkban nem ez a helyzet, gondolom.**

– Nem, ha ott valaki horogkeresztet firkál a falra, kiszáll a rendőrség, nyomozást indít és a tettes börtönbe kerül. Ott ezzel nem tréfálnak.

– **Hogyan került kapcsolatba magyar színházi körökkel?**

– Valaki járt New Yorkban, látta a darabot, beszámolt róla az itteni kollégáinak és megtetszett nekik az ötlet.

– **Ugyanígy jutott el a másik darabuk német színpadra?**

– Nem, ott egy színházi fesztivál hirdetett pályázatot és az amerikai pályázók közül az én darabomat választották ki. Itt én csupán szerző voltam, a darabot német színészek és német rendező vitték színre.

Gadó János

Az *utolsó zsidó Európában* c. darabot a Tűzraktérben mutatták be, a Salto Mor(t)ale társulat művészeinek közreműködésével. Utóbbi társulat valójában nem más, mint az új néven működő Budapesti Zsidó Színház, mely a Tartuffe, a Gecy, a Hunkurunk, és legutóbb az Arturo Ui előadásairól ismert. A Budapesti Zsidó Színház honlapja a www.saltomortale.hu honlapjára irányít bennünket, ahol, a társulatvezető (Mordechaj ben Avrohom, alias Vajda Róbert) aláírásával, az alábbi közlemény olvasható:

„Ez úton értesítünk benneteket, hogy a Budapesti Zsidó Színház ez év január elsején bezárta kapuit. Hol volt, hol nem volt... nyolc évig működött. Besokalltunk? Talán. Mostantól Salto Mor(t)ale Társulatként működünk tovább. A továbbiakban nem reprezentáljuk a honi zsidó kultúrát. Salto Mor(t)ale Társulatként szellemi termékeink kizárólag a mi tulajdonunkat, és felelősségünket képezik.”

Hogy miért mondott le a társulat, mint írják, a honi zsidó kultúra képviseléről? Miért nem akarnak többé zsidó színház lenni? Vajda Róbert rendező, társulatvezető és Gábor Péter Yeti társulati tag beszélgetésünk során impulzív, érzelmektől átfűtött válaszukban felpanaszolták a zsidó establishment közönyét, támogatásának elmaradását, a zsidó média érdektelenségét, a zsidó közönség reakcióinak hiányát. Fájalták, mint mondták, hogy hiába hívták fel az Arturo Ui előadásain a figyelmet a legdirektebb színházi eszközökkel a növekvő náci veszélyre, a közösség gyáva, nem mutat hajlandóságot az üzenet meghallására. Évek óta, mint mondták, erejük és egészségük nem kímélve, infarktuson is túlesve, fizikai veszélyt is vállalva (náci akció a Sirály ellen), pénz nélkül igyekeznek üzenetüket eljuttatni a zsidó közösséghez, amely azonban süketnek bizonyult. Sem anyagi támogatásban, sem megújulásban nem adja jelét, hogy meghallaná az idők szavát.

A társulat tagjai ugyanazok, filozófiája azonban megváltozott és ez előbbutóbb a külső szemlélő számára is látható lesz – jelezte Vajda Róbert.

LÁNG ZSOLT

Szomornyál

(részlet egy hosszabb elbeszélésből)

A blaka előtt a körtefa levelei hamar megsárgultak, ám az egyik közülük sokáig kitartott. Ezt a levelet figyelte. Ahogy szabálytalan mozdulatokkal rángatózik, mint akit kísértet szállt meg. Látványosan szeretett volna leszakadni az ágról, talán hogy legyen már vége az egész kínlásnak. Nem leshette meg a pillanatot, indulnia kellett. Skoda kaptánynak megszaporodtak az útjai, Vin-

kó egyre gyakrabban igénybe vette szolgálatait. Borinak kellett elmennie a biciklijéért, a posta előtti megőrzőbe.

Spárgakarikán lógott a koszhadt kartonlap, a biciklin ugyanez a szám, a 21-es. Oszti bácsinak hívják a bicikliőrt, mindenki ismeri. Alacsony, vézna, szálkás férfi, örökösen komor ábrázattal. Sötét, szigorú, gondterhelt. Mintha nem bicikliparkolót őrizne, hanem atomsilót.

Épp Bori előtt ért a vasrácsok elé Kamill bácsi, akit nem csupán a neve tett furcsává, hanem az a szokása is, hogy

amikor elment a biciklik előtt, hatalmasat köpött. Ez a köpés illetlennek tűnt Kamill bácsi szájából, mondhatni, háborzongatónak. Kamill bácsi ugyanis vasalt pantallóiban, színes selyemkendőkkel a nyaka körül, gondosan stuccolt kecskeszakállával és precíz választékba fésült hajával a város legelegánsabb úriemberének számított. A város szépségéért felelős férfi lévén, ezt el is várták tőle. Kamill bácsit hívták az üzletek, hogy kirakataikat berendezze. Bori nem tapasztalt soha ekkora összhangot a ruhadarabok összeválogatásánál. Kamill bácsi a világos színeket kedvelte, talán mert ez illett a legjobban hófehér hajához. Vajszínű nadrághoz fehér inget viselt, halvány, homokszerű csfokkal, és a csfokkal megegyező zakót, amelynek könyökére világosbarna vászonból két foltot varrtak, jelezve, hogy funkciója szerint munkakabátból van szó, vagyis Kamill bácsi nem valamilyen jeles nap miatt öltözött ki, hanem munkába megy, és a munkáját végzi ilyen elegánsan.

– Mint aki le akar köpni egy biciklit – mondta Miklós, aki sokszor megfigyelte ezt a jelenetet.

– De soha nem köp le egyetlen biciklit sem – toldotta meg a kis Tempfli, akit szintén foglalkoztatott a dolog. – Mintha nem merne odanézni.

– Belső köpés, nem külső – felelte Miklós.

Egyszer aztán Osi bácsi éktelen indulattal, toporzékolva kiáltotta Kamill bácsi után:

– A bokádig lóg már a tököd, te szomornyál!

Egyértelművé vált, hogy Osi bácsi és Kamill bácsi között van valami. A köpés Osi bácsinak szól, mindenesetre ő magára veszi, toporzékolni kezd, egyébként teljesen érthetően. Aki a város előtt annyira előkelőnek és választékosnak tűnteti föl magát, ideköp neki, neki, aki cseppet sem nevezhető választékosnak, cseppet sem tartják előkelőnek, nemhogy a fél város nem szereti, hanem a fél város egyenesen utálja, amiért pénzt kell adniuk drótszamaruk megőrzéséért.

Még fél óra múlva is dohogott, amikor a postáról kilépett Maries, a megyei napilap főszerkesztője. Elpanaszolta neki, mi történt már megint, és követelte, írja meg az újságban, írja ki a köpködő nevét.

– Igen, igen – bólogatott Maries Tibor.

És valóban megírta a cikket Kamill bácsiról, igaz, nem a köpködősről, hanem ellenkezőleg, kis színeset a város szépészéről, aki nem csupán a kirakatoakat rendezi be, hanem ő készíti a színpompás Augusztus 23-i tribünt is, volt is egy fotó erről, hogy akik nem emlékeznének rá, emlékezhessenek. Lényeg, hogy Boriék megtudhatták a cikkből Kamill bácsi vezetéknevét, és mivel olyan fura volt ez a név (Schönweisz), Borinak rögtön beugrott, hogy a bíróság levéltárából elhozott papírokon is előfordul. És valóban, amikor megnézte a dobozát, megtalálta Schönweisz Kamill tanúvallomását, illetve beadványát 1945-ből. Arról volt szó, hogy Kamill bácsi nehezményezi, miért kellett a frissen alakult milícia kötelékeibe bevenni Korpás Oszkárt, bizonyítható ugyanis, hogy fent nevezett személy a XXXI-es munkaszolgálatos században keretlegényként teljesített szolgálatot, őrzetői beosztásban. Tudjuk, hogy a legkegyetlenebbeket szemelték ki ebbe a munkakörbe. Ha nem lett volna ke-

gyetlen, nem is tűrték volna maguk között a többiek, és akkor mehetett volna a frontra, vagyis mindenki, aki ott volt, igyekezett megfelelni az elvárásoknak. Rémséges gaztettek szennyeznek be fent nevezett személy kezét. A keretlegények ugyanis könyörtelenül bántalmazták az elhurcoltakat, és csak azért nem lőtték le őket az első napon, hogy minél több pénzt kizsarolhassanak otthon maradt családtagjaiktól. A századból négyen tértek vissza, a többiek odavesztek, egy részüket a keretlegények lőtték le vagy verték agyon, s akik életben maradtak, azokra még a fogság is rákövetkezett. Hogy Osi bácsi konkrétan mit követelt el Kamill bácsi ellen? Ennek igen részletes beszámolóját tartalmazta a beadvány. Egy Zimonij nevű városka főterén megálltak a kútnál, persze senkit nem engedtek oda, hanem csak a keretlegénység tölthette meg kulacsait, és akkor odainti magához őt Osi bácsi, és azt kérdezi, mit dolgozott aznap. Földet kellett talicskázniuk, így hát azt felelte, hogy földet talicskázott. És hány talicska földet? Ő tudta, mert számolta, így mondta, hogy hatvanat. És nem álltál soha? Nem. Amikor belerakták a földet a talicskába, akkor mit csináltál? Megvártam, míg belerakják, de csak pillanatokig tartott, mert öten pakolták a földet a talicskába. Akkor is álltál, és ha ezt mind összeadjuk, akkor a munkaidőd jó részét ellógtad. Legalább két órát lógtál. Ezért most én büntetésül a tripláját szabom rád. Ez azt jelentette, hogy Kamill bácsit kikötötték a főtéren egy póznához, hat órára, vagyis másnap reggelig. Háromszor ájult el, és mikor kioldották, nem tudott mozogni, ketten támogatták a raportra. Ott aztán meg is rugdosta Osi bácsi a nemi szervét, nem is lehet többet gyereke.

– Hát innen tudja – jegyezte meg a kis Tempfli.

– Mit? – kérdezte Miklós.

– Hogy meddig lóg a micsodája.

– Tiszta marha vagy.

– Mekkora lehet egy micsoda?

– Negyvenöt centis a világrekord.

– Ugyan már, ne hülyéskedj.

– Kiss Zoli mondta.

– Nyugalmi állapotban?

– Úgy senki nem méri meg.

Borinak ez az egész hátborzongatóan kolosszálisnak tűnt. Hogy itt, a posta előtt áll ez a férfi, aki ötven évvel

ezelőtt majdnem halálra kínozták egyik ismerőst (a levélből kiderült, hogy ugyanabban, az akkoriban Toldy Ferencről elnevezett utcában laktak gyerekkoruk óta). És itt őrzi a bicikliket, és örül, ha adnak neki öt bani borravalót. A kopasz fejét kötött sapkával fedi még nyáron is, de a meleg miatt ötpercenként leveszi, hogy megtörölje fejbúbját.

– De mi az a szomornyál?

– Gőzöm sincs.

Iszonyodni kezdett tőle. A görbe hátától, a kopasz fejétől, a nézésétől. Nemcsak a nézését utálta, iszonyodott az arcától, a formátlan, öregségtől megnőtt orrától, a ruhájától. Iszonyodott ettől az Osi bácsitól. Hasonlított arra a fuvarosra, aki minden évben fát és szemet szállított hozzájuk, durva, mihaszna ember, akitől rettegni kellett, mert először is, vajon milyen fát pakol a szekérre a telepen, ki kellett menni, apja kibiciklizett, aztán megvárta, míg felpakolják, mert ha nem várta meg, a legselejtebb fát rakták fel, amiből anyja rögtön tudta, hogy apja nem maradt ott végig, hanem gyáván meglógott, maradt lelkiismeretesen, márpedig ha maradt, akkor az neki szörnyűséges tortúrát jelentett, hiszen nem volt hajcsár, nem akart senkit sem felügyelni, nem akarta megmondani, hogy mit csináljon, aztán megjöttek a fuvarosok, a fuvaros meg a segédje, és rettenetes káromkodások közepette betolattak, ostorral csépeltek a lovakat, szidták a kapubejáratot, a keskeny udvart, leürítették a fát, a szemet, nem érdekelte őket, hogy összetörik a kerítést, a csodás termésű barackfákat, letaposák a virágokat, évente kétszer, de ha elfogyott a fájuk vagy a szentük, olykor háromszor is. Igen, arra emlékeztette Borit ez a keretlegényes Osi bácsi, arra a fuvarosra, aki ott az udvaron könnyített hólyagján, épp az ő kedvenc barackfájának fordulva. Ugyanaz az elkeseredett, lefittyedő ajak, ugyanaz a fekete arc, a vonalakba tapadt fekete-ség, a kérgesen lerakódó erőszak, jaj, az erőszak. Ördögszekérként gördül végig a föld hátán a gonoszság, és akit elér, aki nem tud kitérni előle, abba beleköltözik. Föld felett és föld alatt, Marson és az Andromédában ugyanazok az ördögszekerek kószálnak prédára lesve.

„Nem kell folytatni, elég volt”

Karinthy Mártonnal beszélget Várnai Pál

– Nemrég múlt hatvan éves, a Karinthy Színház pedig nemsokára harmincadik születésnapját ünnepli. Pár éve jelent meg a Karinthy családról szóló könyve, a nagysikerű Ördögöröcs. A Karinthy Színház hangulata a régi idők mozijára emlékeztet, intim, gemütlich, kis színház. A legenda szerint Karinthy Frigyes és Kosztolányi séta közben megálltak a már akkor itt működő mozi előtt, és megjegyezték, hogy itt egy jó színház lehetne, mondjuk a Hököm Színház.

– Most már van, én valósítottam meg. Ez a legenda nagyon hihetően hangzik és az is biztos, hogy már mozi is állt itt 1936-ban. Akkor még Hunniának hívták, és a tulajdonos is itt lakott, ebben a házban.

– Ön már kora gyermekkorában a fejébe vette, hogy a színház lesz az élete, mindenáron rendező akart lenni, gyermekszínházat szervezett, majd megalapította, előbb a Hököm Színpadot, utána pedig – a Karinthy Színházat. Mondana valamit a pályájáról, meg a magánszínházáról, arról, hogy hogyan működteti?

– Csaknem egy évtizedet töltöttem állami színházaknál míg rájöttem, hogy az nem nekem való. Beosztottnak sem voltam jó, igazgatóknak sem tudtam gazsulálni, sem a pártvonalat lesni. Kellett valamit csinálnom, ami-ben jól érzem magam. Azért alapítottam magánszínházat. Évfolyamtársaim, így például Ascher Tamás és Kornis Mihály jobban indultak, sikeresebbek voltak. Azt szoktam mondani, hogy én ütöttem az első rést a sztálinizmus betonfalán. Ugyanis 1982-ben volt egy nyitás, lehetett vállalkozni már, gazdasági szövetkezetek, munkaközösségek alakultak. Mi néhányan egy kulturális kisszövetkezetet alakítottunk Hököm Színpad néven. Ilyen magánszínház – amely általános volt a háború előtt –, akkoriban Magyarországon nem létezett.

Fotó: Tóth Csilla

– És hogyan működik egy ilyen magánszínház?

– Nagyon ésszerű kell lenni, minden egyes napot megtervezni, nagyon konstruktívan és gazdaságosan kell működtetni, s főként nem becsapni a közönséget. Nem kell mindenben kiszolgálni, mégsem szabad engedni a színvonalból.

– Ahhoz, hogy már gyerekkortól kezdve színházzal foglalkozott, nyilván hozzájárult, hogy apja révén kö-

rül volt véve színházi emberekkel, minden ajtó nyitva állt Ön előtt.

– Egy gyereknél ez nem így működik. Nagyon hangos családba születtem, ahol mindenki mondta a magáét, és ebből a felfokozott életből egy picit területet én is ki akartam magamnak szakítani. Nekem minden döntésemet a pánik szülte. Apám természeténél fogva is igen erőteljes egyéniség volt, az ő árnyékában nehéz volt a saját hangomat megtalálnom. Felvonultam a padlá-

sunkra, és ott töltöttem a gyerekkoromat a barátaimmal meg a házbeli gyerekekkel, többek között a Benedek gyerekekkel, Benedek Elek és Marcell leszármazottaival. A *Liliomfiban* négy Benedek is játszott egyszerre. Én pedig rendeztem, igazgattam, szedtem a jegyeket és kettős szerepet is alakítottam.

– **Önről mondta valaki: indulásakor a legnagyobb baja az volt, hogy Karinthynek hívták. Azért nyilván előnye is származott egy ilyen családnéből. Sokat ír arról, milyen problémás volt a kapcsolata édesapjával, Ferencsel. „Elszívta előlem a levegőt” – olvashatjuk valahol. Az Ön apját is nyomaszthatta a saját apja, Frigyes, de talán inkább írói nagysága, a zsenialitása okán. Volt ugye, az a mondás, hogy ellentétben Hamlettel, Ferencnek nem jelent meg apja szelleme.**

– Ez megint bonyolult kérdés. Egyrészt imádtam az apámat, hiszen mindent tőle örököltem. Másrészt, ha valaki művészpályára akar lépni, meg kell vívnia a szintén művész apjával a szó legnemesebb, ugyanakkor legalpárabb módján is. Egyszerre kellett saját hangot találnom, és szembesülnöm apám összes hibájával és erejével. Ez nyilván vele is megtörtént, ő is szembesült a maga apjával, amiről oly szépen ír a *Szellemidézésben*. Ott van még a nagybátyám, Karinthy Gábor, aki viszont az apja zsenialitásába örült bele. Épp ez a félelem íratta velem az *Ördöggörscsöt*, hogy nem kerülök-e én is ugyanebbe a gödörbe, hogy ezek az örült gének nem hatalmasodnak-e el majd rajtam is. A zsenialitás persze eddig már kiderült volna.

– **Saját bevallása szerint is nyugtalan kisfiú volt. Állandóan ott szaladgált, téblábolt a szülők körül, nem hagyta békén se őket, se a társaságukat, állandóan a színházról kérdezett, s erről édesapjával több levélváltás is közli. Ferenc viszont habzsolta az életet, vízipólozott, evezett, lábteniszezett, női voltak, járta a világot. Ön rendező is valahogy az apja ellenében lett.**

– Valóban. Egyrészt apám mindent elkövetett, hogy ne menjek művészpályára. Látod, mondta, hogy milyen tragikus élet ez, egész nap ülni az írógép előtt. Másrészt, én tényleg igen kellemetlen gyerek lehettem, folyton

kérdező, türelmetlen, szemtelen, aki mindenáron el akarta érní, hogy rá is figyeljenek. 1958 táján a Nemzeti Színház igazgatója, Major Tamás bevitt a színházába – nyolc éves voltam –, a Tartuffe-öt adták. Attól a naptól kezdve a színházon kívül semmi más nem érdekelt. Csak azzal foglalkoztam, hogy társulatot, színházat csináljak. Apám már arról is megpróbált lebeszélni, hogy a főiskolára jelentkezzem. Arról pedig végképpen, hogy színésznőt vegyek feleségül.

– **A Karinthyak nem csupán egy család, hanem egy nagy dinasztia immár, olyanok, mint a Latabárok. A legnagyobb név a családban természetesen Frigyes, akiről Babits azt mondta, hogy ő volt közöttük az egyetlen zseni. Apja testvérei mind nagyon tehetséges, soknyelvű, művészi hajlamokkal megáldott emberek voltak. Ferenc azt mondja róluk az Ön könyvében, hogy örültek voltak. Czeizel Endre pedig külön könyvet szentelt Számadás a talentomról címmel a Karinthy család géntörténetének. Könyvében Ön sokat beszél arról, hogy a családjára mennyire jellemző volt a mániás depresszió. Ettől szenvedett élete vége felé az édesapja, és nagyanyjának, Böhm Arának is határozottan ilyen tünetei voltak.**

– A genetikusok szerint az erre való hajlam a tehetséghez hasonlóan öröklődik. Ezt próbáltam körbejárni a könyvemben, ezzel pedig megmenteni a saját életemet. Ehhez a család csak a környezetet adta. Gábor valóban beteg volt, ám feltevésem szerint csak részben öröklött okok miatt. Ugyanolyan erővel lépett fel nála a kilépési szándék is a szörnyű 20. századból. Ez a kettő együtt eredményezhette azt, amit ő maga ördöggörcsnek nevezett. Ez metaforikusan az egész századra értendő, annak összes szörnyűségével együtt. A zsenialitás és az örültség sokak szerint meglehetősen közel állnak egymáshoz. Mindkettő izgatott szellemi állapotot jelent, felfokozott vagy letargiás helyzeteket.

– **Nem háborodott vagy fantasztá-e az a Karinthy Frigyes is, aki szerint az együttérzés minimumát törvénybe kellene iktatni?**

– Megszállottnak vagy prófétának is mondhatjuk.

– **Arankáról szól az anekdota, hogy Karinthy a kávéházban a telefonhoz hívják, s amikor visszajön, látja, hogy Hitler ül Aranka mellett. Karinthy felsóhajt: Szegény Hitler, ha tudná, hogy mi vár rá!**

– Aranka szellemi és fizikai izgalmat is keltett az emberekben, mitikus meg anekdotikus történetek keringtek körülötte. Fricivel ezért nagyon jól kiégyesítették egymást: mindkettő rendkívül exhibicionista, ugyanakkor szorongó ember volt. Azt mondják, ha Frici első felesége, Boga nem hal meg spanyolnáthában, egészen másképp alakul az ő sorsa is. Akkor persze én sem lennék, most nem velem beszélgetne. De Frici biztosan boldogabb lett volna. Arankával egy puskaporos hordón ültek, és ez a helyzet hozzájárulhatott nemcsak Frici írói termékenységéhez, de korai halálához is. Aranka sorsa ugyanakkor mélyen tragikus.

– **Érdekelne, hogy volt-e apjának, Ferencnek büntudata azért, hogy Aranka őmiatta jött vissza Amerikából, s ezért pusztult el.**

– Nem, ő akkor még egyetemista volt, habzsolta az életet. Anyjával elég sokat hadakozott, mert Arankával nem volt könnyű kijönni. Apámnak inkább a sokáig elfojtott zsidósága miatt lehetett büntudata.

– **A Karinthyak származását mindig titok övezte. Egyik titkára, Dénes Miklós egyszer rákérdezett erre, mire Frici vonakodva bevallotta, hogy anyja a pápai zsidó temetőben nyugszik.**

– Sokan próbálták felderíteni a család származását, de mindig zátonyra futottak. Köztük Karinthy monográfusa, Szalay Károly vagy Czeizel Endre is. A valós dokumentumok az *Ördöggörcs* írása közben jutottak el hozzám, erről részletesen beszámolok a könyvemben. Ezek szerint a család 1886-ban, tehát egy évvel nagyapám születése előtt keresztelkedett ki a Deák téri evangélikus templomban. Nagyapám nem is sokat gondolkodott a származásán, 1938-ban pedig, amikor a kérdés kritikussá vált, már nem élt.

– **Író társai közül Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Németh László vagy nem becsülték Karinthy Frigyes, vagy egyenesen durván firtatták a származását. Ugyanakkor, érdekes módon, ugyanezek az írók a fiát, Ferencet, ki-**

mondottan kedvelték. Ő maga pedig azt gondolta, hogy őt a zsidók nem szeretik, holott, gondolom, olvasóinak többsége zsidó lehetett.

– Fricit, akiről tudták, hogy zseni, sokszor érte támadás, balról is meg jobbról is. Illyés volt a kivétel. Németh László meg Tamási Áron, feltehetőleg kompenzációként, fiukként szerették Cinit, aki nem kötelezte el magát sehova, de nagyon fontosnak tartotta, hogy őt a népi írók is elismerjék. Illyés Gyula mondta neki elismerően, hogy „ma te vagy a Karinthy”. Rejtély, hogy milyen erők dúlnak egy emberben, hogy kinek és miért akar megfelelni.

– *Karinthy Frigyes írásai hemzsegek a zsidó nevektől, a pesti zsidó zsargontól, a humoráról nem is beszélve. Baráti köre is nagyrészt zsidókból állt. Csak egy zsidó írhatta le, sajátos iróniával, hogy a Vörös-tenger kettévált, és így jutottak a zsidók száraz lábbal Budapestre.*

– Valószínűleg az egész pesti flaszter meg a kávéház is zsidó gyökerű, s ez nemcsak Karinthyra vonatkozik, aki ebben a közegben élt, ezt szívta magába. Ezt a kört irtották ki szinte teljesen, a zsidó polgárságot.

– *Koestler írja, hogy elcserélné száz mai olvasóját azért, hogy száz év múlva egy is legyen. Mit gondol, mennyire van jelen ma íróként Karinthy Frigyes és Ferenc?*

– Ugyanilyen jogon azt is felvethetnénk, hogy van-e a *Nyugat* egész nemzedékének valódi utóélete. Karinthy Frigyes szelleme, bölcsessége, próféciái maradandóak. Mindig a humoráról beszélünk, és ez fontos. De ennél sokkal fontosabb a magyarságért, az emberiségért, ezek megmaradásáért érzett súlyos aggodalma. Azt írja, hogy nem szabad a világot olyannak itt hagynunk, amilyenek találtuk. Azaz kell, hogy valami nyoma legyen annak, hogy itt jártunk. Kosztolányival közös képzetük volt, hogy minden

ember egy csodálatos teljesség. Karinthy Frigyes a felvilágosodás gyermeke volt, aki az európai kultúrát óvta, építette, és az emberi lényeg romlásától, enyészetétől rettegett.

– *Nagy racionalista és humanista volt. („Inkább egyenek meg a férgek, minthogy a férget megegyem” – írja egyik versében.)*

– Mint az igazi nagy szellemek általában. Ő nemcsak viccelt erről („Humorista az, akivel viccelnek” – mondta), hanem egy új evangéliumot akart létrehozni a világnak, hogy megmentse az emberi szellemet, gondolatot. Bármilyen műfajban írt, abban mindig az emberiségért érzett aggodalma jelent meg. Mindennek látta a színét és a fonákját, tökéletesen értette a korát, Hitlertől Sztálinig, vöröstől a feketéig. Pontosan tudta, hova vezet a zsidózás, hol kell meghúzni a határt, meddig lehet elmenni a másik érző lény megalázásában. Látnok volt. Ha szabad ilyet mondani: talán jókor halt meg.

– *Nemrég nyílt meg újra Karinthy hajdani törzshelye, a Hadik kávéház. Ma feltűnően hiányzik a polgárság, a játékoság, a viccek, az igazi humor, az ugratás. (Frigyest gyakran ugratták a barátai, Ferenc pedig ugyanezt tette a barátaival.) Elmagányosodásnak vagyunk a tanúi, a közösségek, a társaságok széthullottak.*

– A kávéházhoz elsősorban nem kávé kell, hanem két dolog: jókedv és polgárság. Jelenleg ez a kettő hiányzik Magyarországon. Szkeptikus vagyok, mégis örömmel nyitottam meg a Hadik kávéházat. Megnyitották korábban a Centrált is, és újra működik a New York, de már egyik sem a régi. Karinthy járt mindháromba, de a Hadik volt életében a meghatározó, itt alakult ki leginkább Karinthy társasága és köre.

– *Folytatódik-e a Karinthy dinasztia?*

– Nem kell folytatódnia, elég volt, sok is volt. Nekem is van egy lányom. Norvégiában, Franciaországban rengeteg Karinthy leszármazott él, tehetséges, boldog emberek, de egyik se író vagy művész. Inkább azt szeretném, ha bölcs és nyugodt polgárok lennének belőlük, akik békében élhetnének a saját korukkal, önmagukkal és az egész világgal.

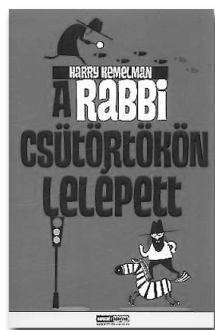
Egy rabbi Philip Marlowe és Columbo között

Small rabbi története igazi sikertörténet: az első kötet (*A rabbi pénteken sokáig aludt*, 1964) bestseller lett, az Edgar Award a legjobb első könyvnek választotta. Miközben folyamatosan jelent meg a sorozat többi része, Small rabbi alakja a hetvenes években már a filmkockákon is meglevenedett.

A sorozat legfrissebb magyarul olvasható kötete, *A rabbi csütörtökön lelépett*, szépen belesimul a Kemelmantól megszokott kellemesen unalmas hangulatba. Kemelman világában minden finomra plasztikázott: nincsenek igazi konfliktusok, mélyen gyökerező ellenségeskedések, még az antiszemitizmus is valójában csodálatból fakad, s a gyilkos tulajdonképpen egy tiszteltetreméltó figura. De még az áldozat naturalisztikus ábrázolásával sem sokkol minket a regény, a hullá „két szeme között csúnya seb tátong” mindössze. Az olvasót nem érheti kényelmetlen vagy váratlan meglepetés: minden fordulat gondosan előkészített, minden apró történés már legalább húsz oldallal korábban sejthető. Kemelman az amúgy százoldalas sztorit mesterien lassan bontogatja háromszázötvenen keresztül.

A mai (magyar) olvasónak valóban unalmasnak tetszhet a regénybeli *Barnard's Crossing* kisvárosi nyugalma, melyet egy-egy szörnyű bűntény is csak megbolygathat, de fel nem rázhat. David Small rabbi ugyanúgy nem kíván látványosan belefolyni a közösség vitás kérdéseibe, a partvonalról csendben figyeli az eseményeket, és ha szükségesnek tartja, bölcs tanácsokkal látja el a zsidó (hit)közösséget és a gyilkosság után nyomozó rendőröket.

Ami miatt igazán érdekesek lehetnek Small rabbi történetei, az a krimi-

**Harry Kemelman,
A rabbi csütörtökön
lelépett,
Konkrét Könyvek,
2009, 349 o.,
3499 Ft**

irodalmi környezet, melyben megjelentek. Az 1960-as évek ugyanis izgalmas évtized az amerikai krimi történetében. A hard-boiled (keménykrimi) nagyjai – a Philip Marlowe-t megteremtő Raymond Chandler és *A máltai sólyom* szerzője, Dashiell Hammett – halála (1959, 1961) szimbolikus. Velük lezárul az az erőszakos korszak, mely a harmincas évektől jellemezte a krimi irodalmat. Az alvilág, a vér, a leszámolás, a bunyó világa a hatvanas évek második felétől egyre inkább szelídül, a bűnügyek jellege ugyanúgy megváltozik, mint a nyomozók és a bűnözők jellege. Ha kicsit sarkítani akarjuk ezt az átalakulást: az ötvenes évek verekedő, agresszív detektívjeit a hatvanas évek formálják át, megteremtve ezzel az alapot többek között a hetvenes évek szórakozott zsenijének, Columbo hadnagynak is.

A krimi a társadalmi változásokra igen érzékeny műfaj, a nyomozók és a bűnözők alakja illeszkedik az aktuális problémákhoz. A harmincas évek krachja és az ebből fakadó szociális, morális válság teljesen más rendteremtőket, hősöket termel ki, mint a hatvanas évek merényletei, háborúi és ellenkultúrája, vagy a hetvenes évek politikai botrányai. Small rabbi történeteit Kemelman jórészt a hatvanas-hetvenes években írta, amikor a krimikben már nem a kemény vonalakkal megrajzolt, általában magányos detektív teremti meg a rendet, hanem a folyamatosan fejlődő, hibázni is ké-

pes, hétköznapi, közösségi emberből gyúrt nyomozó. A bűn már nem egyszerűen vérontás, rablás, csalás, hanem absztraktabb formát ölt: nem mentes a politikától, társadalmi, vallási kérdésektől. A megváltozott körülmények nemcsak lehetőséget teremtenek a moralizáló, lelkizős detektív megteremtésére, hanem lényegében el is várják tőle, hogy ilyen legyen. A konzervatív zsidóságot képviselő Small rabbinak sem lehet már határozott álláspontja, együtt kell éreznie ellenségeivel és barátaival, meg kell tudnia érteni a másik oldalt is ahhoz, hogy jó döntéseket hozzon a közösség békéje érdekében.

Egy ilyen vázlatos áttekintés után pedig már egyáltalán nem meghökentető, hogy a hatvanas, hetvenes évek kisvárosi detektívje egy rabbi legyen, akinek figurájától egyébként sem áll távol a folyamatos tanulás, az önvizsgálat, a megfontolt döntéshozatal. Míg Small rabbi karaktere az első regény megjelenése előtt néhány évvel legfeljebb áldozat vagy károsult lehetett volna, addig Kemelman idejében már egy krimi kulcsfigurájává válhat.

A karaktercsere pedig szükségszerűen igényli, hogy a nyomozónak legyen ideje a töprengésre, az ügy aprólékos átvizsgálására. Így Kemelman krimijeiben már nem juthat több hely az akciódús mellékszálaknak vagy a bűnügyek és indítékok bonyolításának. Ez azonban azt eredményezheti, hogy az izgalmakra éhes olvasó hamar beleunhat a lassan hömpölygő, néhol érdektelen mellékinformációkról fecseső fejezetekbe. Azoknak azonban, akik szeretnek elidőzni néhány epizód szereplő késő éjszakába nyúló, a történet szempontjából kevésbé érdekes beszélgetésénél vagy szívesen elmélyednek a kisvárosi viszonyok és pletykák tanulmányozásában, üdítő és szórakoztató olvasmány lesz Kemelman valamennyi rabbikrimije.

Varga Betti